

İMAM MUSA SƏDR

ƏBDÜRRƏHİM ƏBAZƏRİ

Müqəddimə

İdeoloji hərəkət öncüllərini düşüncə baxımından öz ardıcılardan daha güclü və daha qətiyyətli saymalıyıq. Bu şəxsiyyətlər bəzən tarixi-ictimai və ya ideoloji mühiti cuşa gətirib çeşidli proqramlarla cəmiyyətin düşüncə üfzündə yeni baxışlara yol açırlar. Bu insanların yol seçmək baxımından əhəmiyyəti əsasən iki yönündə qaynaqlanır: Onlar bir tərəfdən mütəfəkkir olaraq öz mühitinin ideoloji tarixindən faydalanır, digər bir tərəfdən, konservativ düşüncəli mütəfəkkirlərin ziddinə olaraq novator addımlar atırlar. Bu iki yönüm arasında orta yolu tutmağı bacaranlar ideoloji hərəkət avanqardlarına çevrilir. Tarixdə belələri az olsa da, keyfiyyət baxımından onların işi misilsiz təsirə malik olmuşdur.

İdeoloji hərəkət öncüllüyü ictimai və etiqadi səhnədə özünü göstərdiyi vaxt əhəmiyyətli olur. Adət-ənənələr, bir sıra etiqadlar təəssüb olaraq bəşər həyatının davamlı səciyələrindəndir. Təəssübə əsaslanan bu keyfiyyətləri ağıl süzgəcindən keçirib məntiqi davam etdirmək üçün yetərincə qətiyyət və biliyə ehtiyac var.

İdeoloji hərəkət tarixində Seyid Camal Əsədabadi, Ayətullah Bürucerdı, Şeyx Şəltut kimi şəxsiyyətlərin adı əbədi həkk olunmuşdur. Bu insanların fəaliyyətləri sayəsində ölü nöqtədən başlayaraq ideal, Allahpərəst amallara doğru hərəkət formalaşmışdı. Bu istiqamətdə

İmam Xomeyninin rolu diqqəti daha çox cəlb edir. İslam inqilabı formalaşdıqdan sonra ictimai-siyasi səhnədə labüd dəyişikliklər baş vermişdir.

İdeoloji hərəkatların araşdırılması ilə məşğul olan müəssisə bu qəbil hərəkat liderləri və onların düşüncələri ilə tanışlıq üçün ədəbiyyat nəşrini özünə vəzifə bilir. Hərəkat öncüllərinin təcrübələri ilə tanışlıq ən önəmli ehtiyaclardandır.

Hərəkat öncüllərinin təqdimatı ona görə zəruri sayılır ki, bu hərəkatlar öz-özlüyündə islahatçı bir cərəyandır. Bu yolda addım atanlar uyğun ideoloji xəttin keçmiş tarixini öyrənməyə məcburdur. İdeoloji hərəkat tarixi və hərəkat öncüllərinin düşüncə və təcrübəsi ilə tanışlıq ən səmərəli yoldur. Qədim mirasa diqqətsizlik çox vaxt uğursuzluqla nəticələnir.

Qarşınızdakı kitabçada ideoloji hərəkat tarixinin önəmli simalarından olan İmam Musa Sədr haqqında danışılır. Bu məcmuə cənab Höccətül-İslam Əbdürrəhim Əbazarinin zəhmətləri sayəsində ərsəyə gəlmişdir. Kitabın ərsəyə gəlməsində cənab Mahmud Mehdipurun da zəhmətləri var. Araşdırma mərkəzi əziz müəllifə və araşdırma mərkəzinin elmi heyətinin möhtərəm üzvü Seyid Həsən Rəbbaniyə öz təşəkkürünü bildirir. Ümid edirik ki, hörmətli araşdırmaçıların daha çox diqqəti sayəsində bu yönümdə ədəbiyyatların nəşri genişlənəcək.

Araşdırma mərkəzi

BİRİNCİ FƏSİL

HƏYAT TARİXÇƏSİ

Təvəllüd və ailə

İmam Musa Sədr 1928-ci ildə Qum şəhərinin Eşqəli məhəlləsində ruhani ailəsində dünyaya göz açmışdır. Atası mərhum Ayətullah-üzma Seyid Sədrəddin Sədr övladının adını Musa qoydu. Seyid Musa uşaqlıq və yeniyetməlik dövrünü həmin məhəllədə keçirdi.

Şərəfətli Sədr ailəsi şiələrin yeddinci imamı imam həzrət Musa Kazim nəslindən, ələvi seyidləri silsiləsindən sayılır. Bu pak nəsil uzun əsrlər Sədr və Şərəfüddin silsilələri ilə davam etmişdir. Bu nəsil böyük elmi, siyasi, ictimai şəxsiyyətlər ərsəyə gəlmiş, onların hər biri İran, İraq və Livanda elm və cihad öncülü olmuşdur. Seyid Saleh, Seyid Şərəfüddin imam Musa Sədrin babalarındandır. Bu mücahid alim Hicri-qəməri tarixi 1112-ci ildə Livanın cənubunda Sur şəhərinin tabeçiliyində olan Şəhur kəndində dünyaya göz açmış və orada yaşamışdır. Osmanlı sərkərdə Əhməd Cərrar Cəbəl-Amildə şiə alimlərini qətlə edərkən Seyid Şərəfüddin onunla mübarizəyə qalxmışdır. Cərrarın adamları Seyid Şərəfüddinin Seyid Hibtullah adlı cavan oğlunu onun gözü qarşısında öldürdülər. Seyid Şərəfüddin özü həbs olunub uzun müddət Əkka şəhərində zindanda saxlandı. Zindandan çıxan alim İraqa hicrət etdi və

Nəcəf şəhərində həmişəlik məskunlaşdı. O, Hicri-qəməri tarixi 1198-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Seyid Salehin digər bir oğlu Ayətullah Seyid Sədrəddin Sədr (h.q. 1193-1262) öz dövrünün Nəcəf alimlərindən, müctəhidlərindən biri idi. O böyük müctəhid Şeyx Cəfər Kaşiful-Ğitanın qızı ilə evlənmişdi. Seyid Sədrəddin Nəcəfdən İsfahana hicrət etmiş, həmin şəhərdə məskunlaşmışdır. Bu böyük alimin İsfahanda beş oğlu dünyaya gəlmiş və onların hər biri dəyərli alim olmuşdur. Onların kiçiyi Ayətullah Seyid İsmail Sədr idi. O beş yaşında ikən atasını itirir. Seyid İsmaili qardaşı Seyid Məhəmməd, “Ağa Müctəhid” adı ilə tanınmış şəxs himayəyə götürür. O, Seyid İsmailə sərf-nəhv, məntiq və bəyan elmlərini öyrədir. Seyid İsmail on dörd yaşında olarkən qardaşını da itirir. Həmin vaxtdan onun təlim-tərbiyəsi ilə Şeyx Məhəmməd Baqir İsfahani adlı alim məşğul olur. Seyid İsmail vaxtı fəvta vermədən təhsilə məşğul olur, qısa bir müddətdə tanınmış din alimlərindən, təqvalı şəxslərdən biri kimi tanınır. O, Hicri-qəməri 1339-cu ildə Kazimeyndə dünyasını dəyişmişdir. Bu böyük müctəhidin dörd oğlu olmuşdur: Seyid Sədrəddin, Seyid Məhəmməd Mehdi, Seyid Heydər, Seyid Məhəmməd Cavad. Bu dörd övladın hər biri Nəcəf və Kazimeyn şəhərinin tanınmış elmi şəxsiyyətlərindən, təqlid mərcələrindən olmuşdur.¹

¹ Seyid Möhsin Əmin, “Əyanuş-şiə”, c.3, s.403

Seyid Sədrəddin Sədr, yəni İmam Musa Sədrin atası Hicri-qəməri, 1298-ci ildə Kazimeyində dünyaya gəlmişdir. O, elə həmin şəhərdə də müqəddimə elmləri atasından öyrənmişdir. Sonradan Kərbəlaya getmiş, Şeyx Həsən Kərbəlayinin hüzurunda elmin yüksək dərəcələrinə yiyələnmişdir. Sonra atasının tövsiyəsi ilə Nəcəfə hicrət etmiş, Axund Xorasani və Seyid Kazim Yəzdinin “xaric” dərslərində iştirak etmiş və nəhayət ictimai dərəcəsinə çatmışdır. Bu alim öz dövründə Nəcəfdə mütərəqqi hərəkatlara rəhbərlik etmişdir. Onun adı hələ də İraqın ədəbi hərəkatında hörmətlə yad olunur. Bu şəxs İrana hicrət edib Məşhəddə məskunlaşdıqdan sonra Ayətullah-üzma Hacı Ağa Hüseyni Qumminin qızı ilə evlənmişdir. Qum elmi hövzəsinin təsisçisi Şeyx Əbdül Kərim Hairi Yəzdinin dəvəti ilə o Qum şəhərinə hicrət etmiş, mərhum Hairi dünyasını dəyişdikdən sonra Ayətullah Xansari və Ayətullah Höccət ilə birlikdə Qum elmi hövzəsini idarə etmişdir.¹ Mərhum Ayətullah Bürucerdi Quma gəldiyi vaxt böyük alicənablığa malik Ayətullah Sədr xanım Məsumənin hərəmində öz pişnamaz yerini Ayətullah Bürucerdiyə vermişdir. Həmin vaxtdan sonra bir daha orada pişnamaz dayanmamışdır.² Ayətullah Seyid Sədrəddin Sədr Qum elmi hövzəsində fiqh, üsul dərslərini tədris etməklə yanaşı şagirdlər tərbiyə etmiş, elmi, mədəni və tibbi xidmətlər göstərmişdir.

¹ Musa Sədr, “Livan”, müqəddimə

² Əli Dəvani, “Ayətullah Bürucirdinin həyatı”, s.119

Bu şəxs məzhəblər arasında vəhdət üçün çalışan öncüllərdən olmuşdur. Bu məqsədlə “Əl-Mehdi” kitabını tərtib etmiş, bütün dəlilləri sünni kitablarından iqtibas etmişdir. Nəhayət, uzun illər fəaliyyətdən sonra Hicri-qəməri 1373-cü ildə dünyasını dəyişmiş, həzrət Məsumənin hərimi civarında dəfn olunmuşdur.

Şəhidin əmisi övladları

Böyük filosof və fəqih Ayətullah şəhid Seyid Məhəmməd Baqir Sədr və bacısı Amənə mərhum Ayətullah Seyid Heydər Sədrin övladlarındandır. Şəhid Sədr Hicri-qəməri 1353-cü ildə Kazimeyn şəhərində dünyaya göz açmışdır. Müqəddimat və ali səth təhsilindən sonra Nəcəfə yola düşmüş, dayısı Ayətullah Şeyx Məhəmməd Riza Ali-Yasindən “xaric”, Ayətullah Xoidən fiqh və üsul elmini öyrənmişdir. İctihad dərəcəsinə çatmış bu şəxs fəlsəfə dərslərini Ayətullah Şeyx Sədra Badikubidən əxz etmişdir.¹ İmam Xomeyninin (r) təbirincə, elm və əxlaq ustası olan Amənə Binti-Huda qardaşı Ayətullah Seyid Məhəmməd Baqir Sədrə birlikdə Hicri-qəməri 1400-cü il cəmadiəl-ula ayının iyirmi üçündə İraq rejimi tərəfindən şəhadətə çatdırıldı. Bu iki şəhidin al-qana qəltan olunmuş cəsədləri Vadiussəlam qəbristanlığında İmam Musa Sədrin digər bir əmisi olan Ayətullah Seyid Məhəmməd Sadiq Sədrə təhvil verilmişdir. Alim qüsül, kəfən və

¹ Mustafa Qulizadə, “Şəhid Sədr”, c.21-29

namazdan sonra onları məxfi şəkildə imam Əlinin (ə) qəbri civarında, Şərəfüddinin ailə məzarlığında dəfn etmişdir. Şəhid Seyid Məhəmməd Baqir Sədr imam Musa Sədrin bacısı ilə izdivac etmişdir. Bu izdivacdən üç qız, bir oğlan dünyaya gəlmişdir. Hazırda bu böyük şəhidin üç qızı Ayətullah şəhid Məhəmməd Sədrin gəlinləridir. Ayətullah şəhid Seyid Məhəmməd Sədr (Seyid Məhəmməd Sadiq Sədrin oğlu, imam Musa Sədrin əmioğlu) Nəcəfdə mühüm elmi şəxsiyyətlərdən sayılmışdır. Ondan çox dəyərli əsərlər qalmışdır. Bu şəxs Hicri-qəməri 1362-ci ildə dünyaya göz açmış, h.q. 1419-cu ildə İraq rejimi tərəfindən şəhadətə yetirilmişdir. ¹

Livanda Sədr və Şərəfüddin ailələri bir kökdəndir və əmioğludurlar. Seyid Salehin dövrünədək Seyid Şərəfüddin “Şərəfüddin” adı ilə tanınırdı. Amma onun övladı mərhum Seyid Sədrəddin şiə dünyasının rəhbərliyi məqamına çatdıqdan sonra bu ailə Sədr adı ilə tanınmağa başladı. Məzhəblərarası vəhdət hərəkatının öncüllərindən olan mücahid alim Ayətullah Seyid Əbdül Hüseyin Şərəfüddin həm Sədr ailəsi ilə əmioğludur, həm də onun anası, Ayətullah Seyid Hadi Sədrin qızı xanım Zəhra Sədr ailəsindən sayılır.²

¹ “Şəhid Sədr”, s.142

² “Müasir mədəniyyət tarixi”, s.25

Ana babası

İmam Musa Sədrin anası, bibi Səfiyyə, pak peyğəmbər sülaləsindən olan bu qadın fədakar həyat yoldaşı, övladları üçün mehriban ana olmuşdur. Qum elmi hövzəsinin əksər böyük alimləri bu qoca ananı ehtiramla yad edirlər. Bu xanım bir əsrə yaxın ömür sürdükdən sonra Hicri-qəməri 1419-cu ildə Qum şəhərində dünyasını dəyişmişdir. Onu həzrət Məsumənin pak hərəmi civarında dəfn etmişlər. Onun qəbri Pərvin Etisaminin məqbərəsinin cənubundadır.

Bu xanımın atası təqvalı alim, böyük mücahid Ayətullah-üzma hacı ağa Şeyx Qummi olmuşdur. Onun kökü iyirmi səkkiz vasitə ilə imam Həsən Müctəbaya çatır. Bu şəxs Hicri-qəməri 1282-ci ildə Qum şəhərində anadan olmuş, Qumda müqəddimə elmləri başa vurduqdan sonra Tehrana, Samirraya və Nəcəfə hicrət etmişdir. Həmin şəhərin elmi hövzələrində təhsilini davam etdirmiş, Mirza Məhəmməd Həsən Şirazi, Mirzə Əbülhəsən Cəlbə, Ağa Əli Müdərris, Mirzə Əli Əkbər Hökmi Yəzdi, Mirzə Həbibullah Rəşti, Axund Xorasani, Seyid Məhəmməd Kazim Yəzdi, Seyid Əhməd Kərbəlayi kimi böyük ustadlardan fiqh, üsul, fəlsəfə, irfan, əxlaq öyrənmişdir. O yüksək ictimai məqamına çatmışdır. Ayətullah Mirzə Məhəmməd Təqi Şirazinin tövsiyəsi ilə Hicri-qəməri 1331-ci ildə müqəddəs Məşhəd şəhərinə hicrət etmiş, elmi hövzənin rəhbərliyini və şəhər camaatına rəyasəti öz öhdəsinə götürmüşdür. Bu mübariz müctəhid Rza xanın hicab və ruhanilərə qarşı

proqramları ilə mübarizə aparmış, Məshədin Gövhərşad məscidində tarixi qiyamda iştirak etmiş və Kərbəlaya sürgün olunmuşdur. Rza xan qaçan vaxt mücahid alim sürgündə yeddinci ili başa vururdu. Ayətullah Qummi imam Rizanı (ə) ziyarət qəsdı ilə İrana gəlir, bütün şəhərlərdə onu izdiham qarşılayır. O, beş maddədən ibarət bəyannaməsini elan edərək qeyri-islami qanunlara qarşı mübarizəsini davam etdirir. Ayətullah Qummi Hicri-qəməri 1366-cı ildə dünyasını dəyişmişdir. Bu yorulmaz mücahidin cənazəsi həzrət Əlinin (ə) hərəmi yaxınlığında Şeyxuş-şəriə İsfəhaninin məqbərəsində torpağa tapşırılmışdır.

Təhsil

İmam Musa Sədr ibtidai və orta təhsilini Qum şəhərinin “Həyat” ibtidai mədrəsəsi və “Sənam” məktəbində başa vurmuş, Hicri-qəməri 1361-ci ildə Qum elmi hövzəsinə daxil olmuşdur. Orta və ali təhsili başa vurduqdan sonra fiqh və üsul üzrə xaric dərslərində iştirak etmiş, böyük ustadlardan bəhrələnmişdir. Həmin ustadlardan bəzilərini xatırlayaq: Ayətullah Seyid Məhəmməd Baqir Sultani Təbatəbai, Şeyx Əbdül Cəvad Cəbəl-Amili, Ayətullah Muhəqqiq Damad, Ayətullah Seyid Məhəmməd Təqi Xansari, Ayətullah Höccət Kuhkəməri, Ayətullah Seyid Sədrəddin Sədr (atası), Əllamə Təbatəbai, Ayətullah Seyid Kazim Şəriətmədari, Ayətullah Seyid Rza Sədr (qardaşı).

İmam Musa Sədr hövzədə təhsil almaqla yanaşı 1379-cu ildə Tehran universitetinə daxil olmuşdur. Ustad universiteti müvəffəqiyyətlə başa vurub iqtisadi-hüquq ixtisası üzrə diplom almışdır.

İmam Musa Sədr öz uca ruhundan və yüksək tələşindən faydalanaraq fars və ərəb dilləri ilə yanaşı ingilis və fransız dillərini öyrənmiş və bu istiqamətdə yüksək müvəffəqiyyət əldə etmişdir.

Təlim-tərbiyə

O öncə Qum elmi hövzəsində bir neçə tələbəyə “Şərhi-lümə” kitabını tədris etmişdir. Bu kitabın mürəkkəb mövzularını öz aydın bəyanı ilə tələbələrə çatdıran ustad Qum elmi hövzəsinin tanınmış müəllimləri cərgəsində yer tutmuşdur. O fiqh, üsul, məntiq, fəlsəfə dərslərini ən ali səthdə tədris etmişdir. “Mütəvvəl”, “Qəvanin”, “Vəsail”, “Məkasib” kitabları onun tədris etdiyi kitablardandır. İmam Musa Sədrin tanınmış şagirdləri olmuşdur. Ayətullah Əli Əkbər Haşimi Rəfsəncani, Ayətullah Şeyx Yusif Saneyi, Ayətullah Şeyx Məhəmməd Rza Təvəssüli, Ayətullah Şeyx Əli Əsgər Müslimi Kaşani, höccətül-İslam Məhəmməd Cavad Höccəti Kirmani, höccətül-İslam Məhəmməd Hüseyin Behcəti, Ayətullah Zeynəl-Abidin Qurbani, höccətül-İslam Seyid Məhəmməd Gərəvi, höccətül-İslam Seyid İsa Təbatəbai ustadın tanınmış şagirdlərindəndir.

Nəcəfə hicrət

Atasının vəfatından sonra imam Musa Sədr öz fiqhi-üsuli biliklərini dərinləşdirmək, Nəcəf elmi hövzəsinin böyük fəqihlərinin elmi və əxlaqi bərəkətindən faydalanmaq üçün oraya hicrət edir. Hicri-qəməri 1377-ci ilədək, təqribən dörd il müddətində Ayətullah Seyid Möhsün Həkim, Ayətullah Seyid Əbdülhadi Şirazi, Ayətullah ağa Şeyx Hüseyin Hilli, Ayətullah ağa Şeyx Sədra Badikubi, Ayətullah Seyid Mahmud Şahrudi, Ayətullah Seyid Əbülqasim Xoyi kimi dünya şöhrətli alimlərdən faydalanır. O bərəkətli fiqh bəhslərində iştirak etməklə yanaşı öz əmisi oğlu şəhid Seyid Məhəmməd Baqir Sədr və Ayətullah Seyid Məhəmməd Əli Müvəhhid Əbtəhi ilə üsul və fəlsəfə sahəsində araşdırmalara məşğul olur. Bütün bunlarla yanaşı “Rəsail”, “Məkasib”, “Şərhi-mənzumeyi-səbzivari” kitablarının tədrisinə məşğul olur.¹ İmam Musa Sədr Qum elmi hövzəsində olduğu kimi, Nəcəf elmi hövzəsində də həmkarları arasında öz elmi üstünlüyünü qoruyub saxlayır, heyrətamiz istedadı ilə hamının diqqətini cəlb edir. Nəcəf elmi hövzəsinin böyük alimləri və müctehidləri imam Musa Sədrin hərtərəfli şəxsiyyətinə xüsusi hörmətlə yanaşmış, ümidlə baxmışlar. Mərhum Ayətullah Xoyi dərsin gedişatında kimsəyə irad icazəsi vermirdi. Amma böyük ustad imam Musa Sədrin iradlarını diqqətlə

¹ Ayətullah Əbtəhi İsfəhani və Ayətullah Müslim Kaşaninin söhbətlərindən

dinləyirdi. ¹ O deyirdi: “Mən Musa Sədrə o qədər ümid edirəm ki, onun daha üç il Nəcəfdə qalacağı təqdirdə şüa elmində böyük şəxsiyyətlərdən olacağını düşünürəm.” ² Ayətullah Xoyi imam Musa Sədrin Livana hicrət xəbərini eşidəndə çox təəssüf etmiş və demişdi: “Ey kaş onu tanımamış olaydım.”³

İmam Musa Sədr Nəcəfə hicrət etməzdən öncə Qum elmi hövzəsində yüksək ictimad dərəcəsinə çatmışdı. O müctəhid üçün zəruri olan ixlas, zöhd və təqva ilə yanaşı fəvqəladə yaddaş, fərasət, aqallıq kimi səciyyətlərə malik idi. Bu xüsusiyyətlər onu öz dövründə nadir insanlardan etmişdi. Bu barədə Ayətullah Seyid Məhəmməd Baqir Sultani Təbatəbai belə söyləyir: “Musa Sədr Nəcəfin bariz elmi şəxsiyyətlərindən idi. O əvvəla, gənc idi, ikincisi onun Livan kimi dərdi vardı. Əgər cənab Musa Livana getməyib daha bir neçə il Nəcəfdə qalsaydı Nəcəfin tanınmış müctəhidlərindən olardı. O Nəcəf elmi hövzəsində o qədər diqqəti özünə çəkmişdi ki, haqqında belə danışılırdı: “Qum alimləri Nəcəf alimlərindən üstündürlər.” Ustad bu günün bir çox müctəhidlərindən daha güclü idi. Mən bu günkü ictimad mənasını nəzərdə tutmuram. O, şübhəsiz, müctəhid idi. “Müctəhid” sözünü lap qədim mənasında ona aid etmək olardı. Cənab Musa çox fəzilətli bir insan idi. Heyf ki, ondan lazımınca bəhrə götürülmədi. Zənnimcə cənab Musa böyük qardaşı

¹ “Elm nuru” dərgisi

² “Müasir tarix və mədəniyyət”, s.130

³ “Namei-Müfid”

mərhum hacı ağa Rzadan da yuxarı qalxmışdı. Əgər qalsaydı, şübhəsiz önə keçərdi. Cənab Musa Qumda qalıb Nəcəfə gəlməsəydi belə, hazırda böyük şiə mərcələrindən olardı...”¹

“İslam məktəbi” dərgisinin təsis

İmam Musa Sədr Hicri-qəməri 1377-ci ilin qışında Nəcəfdən Quma qayıtdı. O ötən illərdə öz dostları və həmfikirləri ilə Qum elmi hövzəsində elmi bir dərgi hazırlamağa çalışırdı. Öz yoldaşlarına bu barədə vəd vermişdi. Onlar belə bir qərara gəlmişdilər ki, xalqla daha yaxın rabitə, gənc nəsil və universitet tələbələrinin hidayəti üçün yeni bir üsula əl atılmalıdır. Faydalı mövzuların əks olunduğu, hamının diqqətini özünə çəkə biləcək həftəlik və ya aylıq dərginin nəşri onların son qərarı olmuşdu. Amma həmin vaxt elmi hövzədə belə bir fəaliyyət üçün münasib şərait yox idi. Bu iş bəlkə də mümkünsüz idi. Çünki həmin vaxt hövzə tələbəsinin sadəcə qəzet oxuması təqvasızlıq və zəif iman əlaməti sayılırdı. Belə bir mühitdə ruhani şəxsin qəzet yazıb, qəzet çap etməsi barədə danışmağa dəyməz. Bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən ruhaniləri böyük problemlər gözləyirdi. Bu istiqamətdə polad iradəyə, fövqəladə şücaətə ehtiyac vardı. Nəhayət, Musa Sədrin və onun dostlarının ciddi təlaşları sayəsində Hicri-qəməri 1377-ci ildə Qum elmi hövzəsində “İslam məktəbindən dərslər” adı altında dərginin ilk

¹ “Müasir tarix və mədəniyyət”, s.55

nömrəsi çap olundu. Bu dərgi uzaq görün müctəhid Ayətullah-üzma Bürucerdinin razılığı ilə qarşılandı. “İslam məktəbi” dərgisində çap olunan məqalələrin hər biri hövzənin və İranın mövcud fəzasında yenilik kimi qarşılanırdı. Dərgidə əqidələr, məzhəbər, dinlər, İslam tarixinin araşdırılması mövzusunda yazılar, tərcümələr, iqtisad və əxlaqla bağlı məqalələr əsas yer tuturdu. “İslam məktəbi” dəyərli bir dini mənbə olmuşdur. Amma imam Musa Sədrin “İslam məktəbində iqtisad” məqaləsi xüsusi bir təravətə malik idi. Bu məqalə diqqətli mütəxəssis və alimləri məftun etmişdi. Ustad şəhid Mürtəza Mütəhhəri məqalə ilə bağlı münasibətini bildirib buyurmuşdu: “Bu məqalələrdə təravət var, hazırkı vəziyyətdə onlar çox zəruri görünür.”¹ İmam Musa Sədr uyğun məqalədə rəvan qələm və yüksək baxışla bir sıra mühüm iqtisadi məsələləri nəzərdən keçirmiş, iqtisadi amillərin (iş, sərmayə, alət) hər birinin istehsaldakı rolunu müxtəlif və dünyanın iqtisadi sistemlərinə uyğun prizmalardan araşdırmışdı. Sonra İslam iqtisadi məktəbində istehsalçının yerini aydınlaşdırmış, sonda İslam məktəbini dünyanın ən inkişaf etmiş məktəbləri ilə müqayisə edib belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, İslam iqtisadi nizamı cəmiyyətdəki reallıqlara əsaslanır. Materialist məktəblərdə isə iqtisada münasibət reallıqdan uzaqdır.

Bu məqalələr dərginin on sayında (3-12) ardıcıl şəkildə çap olundu. Sonra onlar müstəqil kitab

¹ Əli Dəvani, “Mürtəza Mütəhhəri”, s.26

şəklində ərsəyə gəldi. Uyğun məqalələr imam Musa Sədrin “İslam məktəbində” birinci və sonuncu yazısı idi.

Milli mədrəsələr hərəkatı

Müstəbid şah rejimi zamanı üzdənirəq qərb mədəniyyəti müxtəlif yollarla müsəlman İran gəncləri arasında yayılırdı. Belə bir təbliğat üçün mədəniyyət mərkəzləri, təhsil müəssisələri münasib hədəf olmuşdu. Bəzi ziyalınüma müəllimlər qərbin təsiri altında dinsizliyi təbliğ edib düşmən dəyirmanına su tökür, millətin övladlarını azğınlığa sürükləyirdi. Bu səbəbdən də mömin və etiqadlı ailələr övladlarını dövlət məktəblərindən çıxarırdı. Ölkənin gələcəyi üçün belə bir münasibət çox təhlükəli idi. Belə bir vəziyyət savadlı və mömin gənc nəslin tərbiyəsinə imkan vermirdi. Dövlət aparatındakı ən mühüm kürsülərdə ən azı millətin talehinə biganə adamlar oturmuşdu. Məhz bu məqamda özünü məsul sayan imam Musa Sədr şəhid doktor Behiştə kimi dostlarla həkəmlərlik edib düşmən qarşısında cəbhə açdı. O, dövlət məktəbləri müqabilində milli məktəblər açmaqla Qum gənclərinin İslami tərbiyəsinə başladı. Ustad “Sədr məktəbi” adı ilə öz müdiriyyəti altında təhsil ocağı təsis etməklə Hicri-qəməri1377-ci təhsil ilində Qumda milli mədrəsə hərəkatını gücləndirdi. Bu məktəb öncə İrəm küçəsində fəaliyyətə başladı. Sonra Səfaiyyə xiyabanının başlanğıcındakı dörd yol ayrıcında yerləşən binaya köçdü. Bu bina mərhum

Kamkarın sərmayəsi ilə tikilmişdi. İmam Musa Sədr Livana hicrət etdikdən sonra məktəb Əhməd Övhədinin müdiriyyəti altında öz işini davam etdirdi.

İKİNCİ FƏSİL

LIVANDA İSLAHAT VƏ TƏLAŞ

Livana səfər

İmam Musa Sədr Hicri-qəməri 1379-cu il cəmadiul-əvvəl ayında Livanın tanınmış alimlərinin dəvəti ilə bir aylıq Livana yola düşdü. Amma orada mövcud vəziyyəti müşahidə edib, şiələrin və müsəlmanların acınacaqlı vəziyyətindən xəbər tutub məsuliyyət hiss etdi və alimlərin dəvətinə müsbət cavab verərək Livanda qaldı. İmam Musa Sədrin Livandakı fəaliyyətlərinə nəzər salmazdan öncə Livanın həmin vaxtkı coğrafi, siyasi, iqtisadi, ideoloji, məzhəbi vəziyyətini nəzərdən keçirək.

Coğrafi durum

Dörd milyon əhalisi olan Livan Asiyanın qərbində, Aralıq dənizinin şərq sahillərində yerləşir. Şimal və qərb tərəfdən Suriya, cənub tərəfdən Fələstinlə qonşudur. Beş dairədən (vilayətdən) ibarətdir: Mərkəzi Cəbəli-Livan, cənubi Livan, Bəqa, Beyrut, şimali Livan. Bu ölkə dəniz səviyyəsindən 3 min metr yüksəklikdədir. Sahəsi on min dörd yüz kvadrat kilometrdir. Livanın paytaxtı Beyrut şəhəridir.

Trablos, Cubeyl, Cəvinə, Sur, Seyda, Bəlbək, Zəhlə Livanın tanınmış şəhərləridir. Bu ölkədə kənd təsərrüfatı daha çox inkişaf edib. Xaricə portağal, banan, alma, zeytun, limon və üzüm ixrac olunur. ¹

Dini, məzhəbi və siyasi vəziyyət

Livanda on altı tayfa var və hər tayfanın rəsmi məzhəbi mövcuddur. Onlardan daha çox tanınmışları: Şiə, sünni, dəruzi, maruni məsihilər, katolik məsihilər, protestant məsihilər, ortadoks məsihilər, İncil əhli, ermənilər, siryaniyə, protestant ermənilər, siryani ermənilər.

Bu arada şiələr, sünnilər, məsihlər sayca daha çoxdurlar, əksəriyyəti isə şiələr təşkil edir. Həqiqətdən uzaq statistikalarda isə məsihilərin çoxluğu bildirilir. Hicri-qəməri 1340-cı ildə Fransanın müdaxiləsi ilə rəqəmlərdə kütləvi saxtalaşdırma aparıldı. Nəticədə, maruni məsihilər hamıdan çoxsaylı göstərildi. Onlardan sonra sünni müsəlmanlar, üçüncü yerdə şiə müsəlmanlar gəlirdi. Hicri-qəməri 1352-ci ildə tayfa qanunu adlı bir qanun təsdiqləndi. Saxta statistika əsasında hakimiyyət üç tayfa arasında bölüşdürüldü: Şiələr iyirmi faiz, sünnilər otuz faiz, məsihilər əlli faiz. Beləcə, ölkənin üç mühüm kürsüsü-prezidentlik, müdafiə nazirliyi, mərkəzi bankın rəisliyi məsihilərə verildi. Yüz nəfər deputat

¹ Şəhid Cəmran, “Livan”, s.29

arasında əllisi məsihi, otuzu sünnü, iyirmisi şiə olmalı idi. Başqa dövlət vəzifələri, hətta tələbə qəbulu uyğun nisbət əsasında aparıldı.¹ Hicri-qəməri1363-cü ildə nəhayət uzun mübarizələrdən sonra Livan zahirən öz müstəqilliyini əldə etdi. Amma məmləkətə yeni bir istismar hakim oldu. Tayfa prinsipləri əsasında hakimiyyət bu gün də davam etməkdədir.

Siyasi partiyalar

Livan mühüm siyasi və coğrafi əhəmiyyətə malik olduğundan super güclər, ərəb dövlətləri ona göz dikmişlər. Livan uzun illərdir ki, hegemon qüdrətlərə məxsus siyasi baxışların savaşı mərkəzidir.

Hər bir dövlət Livanda öz siyasi, mədəni, hətta hərbi doktrinasını yeritməyə çalışır. İmam Musa Sədrin fəaliyyətə başladığı dövrdə Livanda yetmişdən artıq sol və sağ yönümlü partiyalar fəaliyyət göstərirdi. Bu partiyaların hər biri hansısa xarici dövlətin himayəsi altında idi. Ən məşhur partiyalar:

1. Amerika və İsrailin təsiri altında olan “Felanj” adı ilə tanınmış Kətaib partiyası (Rəhbəri Pir Cəmil)

2. Amerika muzduru, İsrailin həmkarı Kamil Şəmonun Əhrar partiyası;

3. “Əbu-Urz” adı ilə tanınmış İtan Səfərin Hurasul-hurz partiyası;

4. Keçmiş sovetlər ittifaqının təsiri altında olan, Corc Havinin rəhbərlik etdiyi Kommunist partiyası;

¹ Şəhid Cəmran, “Livan”, s.37

5. Kamal Conblat və onun oğlu Vəlid Conblatın rəhbərlik etdiyi sosialist partiyası;
6. Çinin himayəsi altında olan Kommunist təşkilatı;
7. Suriyanın təsiri altında olan Asim Qansurənin rəhbərlik etdiyi Suriyanın Bəs partiyası;
8. İraqın təsiri altında olan, Əbdülməcrid Rafiinin rəhbərlik etdiyi İraqın Bəs partiyası;
9. İbrahim Qəlilatın rəhbərlik etdiyi Əl-Mürabitun partiyası;
10. Kamal Şətilanın rəhbərlik etdiyi milli fəhlə birliyi;
11. Ənam Rədin rəhbərlik etdiyi Suriyanın İctimai qüvvələr partiyası.

Doktor Mustəfa Çəmranın yazdığına əsasən, bu partiyaların hər biri xarici dövlətə bağlı olduğundan kimsə onlara etimad göstərmirdi. Yalnız vəzifə və pul xatirinə bu partiyalara üzv yazılırdılar.

Unutqanlıq

Livan xalqı və Livan məmləkətinin böyük tarixi və mədəniyyəti var. Bu mədəniyyəti Livan xalqının Əhli-beyt maarifinə ardıcılığı ərsəyə gətirmişdir. Uyğun mədəniyyət ilk dəfə həzrət Əlinin (ə) vəfalı yardımçısı Əbuzər Gəffarinin vasitəsi ilə bütün Livanda kök atmışdır. Şiə dünyasının bir çox adlı-sanlı alimlərinin məhz bu məmləkətdə dünyaya göz açması onun mədəniyyətinin necə bərəkətli olduğunu göstərir. Həmin alimlərdən bəzilərinin adını yada salaq:

1. Məhəmməd ibn Məkki Dəməşqi Amili (“Lümə” kitabının müəllifi, “Şəhidi-əvvəl” adıyla tanınmış);
2. Nurəddin Əli ibn Əbdül Əla (“Cameul-məqasid” kitabının müəllifi “Mühəqqiq Kərəki adıyla tanınmış);
3. Zeynəddin Əli ibn Əhməd Amili (“Şərhi-Lümənin” müəllifi “Şəhid-Sani” adı ilə tanınmış)
4. Seyid Məhəmməd Amili (“Mədarik”in müəllifi);
5. Şeyx Həsən ibn Zeynəddin (“Məalim”in müəllifi);
6. Şeyx Bəhaüddin Amili;
7. Şeyx Hürri Amili (Vəsailuş-şin’in müəllifi);
8. Seyid Sədrəddin Amili;
9. Seyid Əbdül-Hüseyn Şərəfüddin (“Əl müraciət”in müəllifi)

Bu elmi, mədəni və tarixi sərmayələr müqabilində Fransa istismarı, sol və sağ partiyaların, eləcə də hökumət orqanlarının ölkə vətəndaşları, xüsusi ilə şüurlərlə təhqiramiz rəftarı xalqın biganələşməsi, öz mədəniyyətini unutması, geri qalmış bir xalqa çevrilməsi ilə nəticələndi.

Varlı və əyyaş insanlar üçün əyləncə mərkəzinə çevrilmiş Beyrut şəhəri əslində şərqin eyş-işrət məkanı olaraq gənc oğlanları və qızları özünə cəzb edirdi. Yoxsulluq və aclıq ucbatından bu şəhərə üz tutan gənclər çarəsizlikdən özlərini azgın adamlara satır, çirkin və qeyri-əxlaqi işlərlə razılaşırdılar. Onlar birdəfəlik öz qövmini, qəbiləsini, ailəsini tərk edir, atılmış vəziyyətdə yaşayırdı. Beyrut şəhəri məhz açıq-aşkar pozğunluq mərkəzinə çevrildiyindən “şəhərlər

gəlini” adlandırılırdı. İstismarçılar öz rəzil mədəniyyətlərini müsəlmanlar arasında yaymaq üçün hər il ilin gözəl qadınını bu şəhərdən seçirdilər.¹ Mədəni və iqtisadi yoxsulluq imam Musa Sədrdən öncə elə bir həddə çatmışdı ki, müsəlmanlar öz əqd, toy, dəfn mərasimlərini kilsələrdə keçirir, ölümlərini məsihi qəbristanlığında basdırırdılar. Ən acınacaqlısı budur ki, gənclər və savadlı nəsil materialist məktəblərə doğru axışır, bunu özləri üçün fəxr sayaraq öz müsəlmanlıqlarından həqarət duyurdular. Müsəlmanlıq bədbəxtlik, məhrumiyyət amili kimi tanınırdı. Bəli, imam Musa Sədr məhz belə bir durumda Livana daxil oldu.

İlkin fəaliyyətlər

İmam Musa Sədrin Livandakı fəaliyyətlərini dörd prinsip üzərində təsvir etmək olar:

a) Mədəniyyət-din: İmam Musa Sədr Livana daxil olduğu andan əsaslı və dəqiq bir proqramla hərəkət etməyə başladı. O ardıcıl şəkildə məscidlərdə, məktəblərdə, universitetlərdə, sair ictimai mərkəzlərdə nitq söyləyir, faydalı siniflər təşkil edərək gənc nəsli məlumatlandırmağa çalışırdı. Qısa bir müddətdə bir çox müsəlman və məsihi gənclər imam Musa Sədrin qurtuluş müjdəli düşüncəsinin təsiri altına düşdü. Beləcə, mədrəsələr, məktəblər, universitetlər qərb mədəniyyətinə qarşı polad səngərlərə çevrildi.

¹ “Livan”, 30-40

b) **İqtisadiyyat-mədəniyyət:** İmam Musa Sədr mədəni işlərlə yanaşı xalqın iqtisadi problemlərinə də diqqət yetirirdi. Əslində bu iki yönümü bir-birindən ayrılmaz sayır və deyirdi: “Ümumi şəkildə Livan xalqının yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdırmaq, xüsusi ilə müsəlmanların elmi səviyyəsini yüksəltmək mənim dini vəzifəmdir. Mən əminəm ki, hazırkı maddi durumla düşüncə səviyyəsini qaldırmaq olmaz...”¹ Bu səbəbdən də o əsaslı bir addım ataraq təhsil, tərbiyə və iqtisad mərkəzlərini hərəkətə gətirməyə başladı. Aşağıdakı işlər nəzərdə tutulurdu:

1. Cəbəli-amilin peşə məktəbi gənc oğlanlara xarratlıq, dülgərlik və qaynaqçılığı öyrətsin;

2. Mərhum Şərəfüddinin yoxsullara yardım cəmiyyətinin fəallaşdırılması, həqiqi ehtiyaçlıların müəyyənləşdirilməsi, onlar üçün təlim-tərbiyə işləri;

3. Yoxsul və himayəsiz qalmış qızlara dərzilik, toxuculuq, əl işləri öyrətmək üçün qızlar evinin təsis;

4. Tibb bacıları hazırlayan müəssisələr və qızlar üçün münasib iş yerlərinin açılması;

5. Xalçaçılıq sənətini öyrədən müəssisələr, ehtiyaçlılar üçün bu sahədə iş yerlərinin açılması;

6. Yoxsul sinfin sağlamlığına xidmət üçün tibbi mərkəzlərin açılması;

7. İslamın düzgün təbliği üçün elmi hövzələrin təsis;

8. Qadınların problemlərinin həlli üçün qadın təşkilatlarının təsis;

¹ “Savakın məlumatları”, c.1, s.333

9. Kimsəsiz uşaqların himayəyə alınması üçün yetimxanaların təsis;

10. Savadsızlıqla mübarizə müəssisələrinin təsis;

11. Əlillər evinin təşkili;

12. İdman mərkəzlərinin açılması, gənclərin ruhi, psixoloji, hərbi hazırlığının təşkili.

Nəzərdə tutulan mərkəzlərin açılışı istiqamətində fəaliyyətlər həmin dövrdə Livan müsəlmanlarının iqtisadi dirçəlişində mühüm rol oynadı. İqtisadi inkişaf gücləndi, insanların nikbinliyi artdı. İmam Musa Sədrin proqramları və fəaliyyətləri bu gün də Livan dövləti üçün nümunədir. Ölkənin iqtisadi dirçəlişi üçün uyğun iqtisadi proqramlardan istifadə edilir.

v) Siyasət-təşkilatçılıq: İmam Musa Sədr öz fəaliyyətlərinin üçüncü mərhələsində daha əsaslı bir proqram üzrə “Livan şiələrinin ali məclisi” adı altında məclis təsis etdi. Bu tarixi addımın səbəbi Musa Sədrin özünün şiə olması deyildi. Sadəcə, ölkədə şiələrin vəziyyəti sünni və məsihilərin vəziyyətindən daha acınacaqlı idi.

Həmin dövrdə mövcud on beş firqə azlıqda olsa da, onların hər birinin rəsmi qurumu və rəhbərliyi vardı. Bu qurum və rəhbərlik öz üzvlərinin haqlarını müdafiə edirdi. Şiələrinsə heç bir təşkilatı yox idi. İmam Musa Sədr Hicri-qəməri 1386-cı il Rəbiüs-sani ayının 27-də Beyrutda keçirdiyi böyük mətbuat konfransında şiələrin problemlərini mütəxəssiscəsinə, rəqəmlər əsasında açıqladı. Sonra bu problemlərin həlli üçün Livanda rəsmi şiə məclisinə ehtiyac

olduğunu bildirdi. Müxtəlif fərdlərin və qrupların ciddi müxalifətinə baxmayaraq, nəhayət, imam Musa Sədrin təklifi məclisdəki şiə nümayəndələr tərəfindən rəsmi layihə şəklində təqdim olundu. Layihə müzakirə olunaraq h.q. 1387-ci ilin Səfər ayında təsdiq edildi. Uyğun proqram əsasında şiələrə ilk dəfə icazə verildi ki, öz haqlarının müdafiəsi üçün şiə məclisi təşkil etsinlər. Belə ki, ali şiə məclisi h.q. 1389-cu ilin yayında böyük şiə alimlərindən doqquz nəfərlik şəri heyət, on iki nəfərlik icra heyəti seçməklə rəsmi işə başladı. Həmin il ciddi bir yığıncaqda şəri və icraçı heyət üzvlərinin əksəriyyətinin rəyi ilə imam Musa Sədr ali məclisin rəisi seçildi. Rəyasət üçün altı il vaxt nəzərdə tutuldu. H.q. 1399-cu ilin səfər ayında bu müddət dəyişdirildi və imam Musa Sədr altmış beş yaşınadək uyğun məsuliyyəti öhdəsinə götürdü. O, dörd il ardıcıl şəkildə fəal çalışdı və sübut etdi ki, bu məclis prezidentdən, baş nazirdən, məclisdən daha çox fəal olmuşdur. O, şiələrə məxsus olsa da, Livanın bütün məhrumlarına və ehtiyaçlılarına kömək üçün ciddi təlaşlar göstərmişdir.¹

d) Əqidə-ordu: İmam Musa Sədrin əsas proqramının dördüncü mərhələsi əqidə və hərbi yönümlü iki mərkəzin təşkili idi. Bu mərkəzlərdən biri “yoxsullar hərəkatı” digəri, “əməl hərbi təşkilatı” adlanırdı. Livan mühitində istənilən bir partiya və siyasi təşkilat xaricdən ideoloji və maddi dəstək alırdı. Yoxsullar hərəkatı ilk azad hərəkat oldu. “Nə şərq, nə

¹ “Məhrumların ümidi”

də qərb” şüarı ilə 1391-ci ildə fəaliyyətə başlayan bu hərəkət ölkədəki ideoloji, mədəni və əxlaqi boşluğu doldurmağa çalışırdı. Məhz bu hərəkətin təlaşları sayəsində insanlar İslam maarifi ilə yaxından tanış olurdu. Həftə və ay ərzində çeşidli siniflər təşkil olunur, Seyid Məhəmməd Hüseyn Fəzlullah, Şeyx Mehdi Şəmsuddin, imam Musa Sədr, şəhid doktor Mustafa Çəmran kimi alimlərin vücudu sayəsində gənc nəsil həqiqətdən xəbər tuturdu. Yoxsullar hərəkəti tədricən öz fəaliyyət dairəsini genişləndirdi. İnsanlar hərəkətin nümayəndəlikləri qarşısında növbədə dayanır, adlarını qeyd etdirirdilər; qısa bir müddətdə cənub məntəqəsində üzvlərin sayı artdı, böyük şəhərlərdə, xüsusi ilə paytaxtda hərəkəta qoşulanların sayı çoxaldı. Dörd il sonra, “Yoxsullar hərəkətində saysız islamçı və inqilabçı gənclər tərbiyə olunduğu bir vaxt imam Musa Sədr növbəti bir addım ataraq Hicri-qəməri 1395-ci ilin məhərrəm ayında imam Hüseyn (ə) qiyamı mövzusunda çıxışlarından birində “Əməl” hərbi təşkilatının təsisi barədə məlumat verdi. Həmin vaxt əksər solçu və sağçı firqələrin və qrupların silahlı dəstələri vardı. Lakin bu qrupların ideoloji xətti olmadığından xarici təcavüzlərin qarşısını ala bilmirdilər. Bu səbəbdən də Livan sərhədləri çox asanlıqla tapdalanırdı. Bəlkə də ölkədəki milli və dini qarşıdurmaların əsas amili xaricə bağlı olan partiyaların özü idi.

Əməl hərbi təşkilatı Livanda əmin-amanlığı təmin etmək üçün səhnəyə daxil oldu və öz vəzifəsini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirdi. Artıq bu təşkilatın

fəaliyyəti düşmənləri qəzəbləndirirdi. Bu hərbi mərkəzdə əvvəlcə Cəbəli-amildəki peşə məktəbinin və yoxsullar hərəkətinin yetmişdək gənci toplanmışdı. Onlar Bəlbək tabeliyində olan Yəmunə qəsəbəsində fəaliyyətə başladılar. Bir müddət sonra Fələstin Fəth təşkilatının həmkarlığı və yardımı ilə Əməl “Eynun-nəbiyyə” adlı böyük təlim mərkəzinə köçdü.¹ Əməl yeddi ay gizli fəaliyyət göstərdi. Hicri-qəməri 1354-cü ildə tank əleyhinə minalardan istifadə qaydalarını öyrənərkən minalardan biri partladı və təşkilatın iyirmi yeddi öncül gənci şəhadətə çatdı. Bu partlayış əməl təşkilatının fəaliyyətini üzə çıxardı. Həmin hadisədən sonra Eynun-nəbiyyə təlim mərkəzi ləğv olundu, mərkəz “Cənata” adlı başqa bir məntəqəyə köçürüldü. Fəal hərbi qüvvələrin təlimi davam etdirildi.

Digər bir tərəfdən, şiələrin hərbi gücü artdıqca solçu və sağçı qüvvələr öz varlıqları üçün təhlükə hiss edirdilər. Onlar Livan dövləti ilə əl-ələ verib müxtəlif üsullarla Əməl hərbi təşkilatını zəiflətməyə çalışırdılar.

Fitnə şəraitləri

1970-ci ilin qanlı sentyabr hadisələrində İordaniya ərazisində yerləşmiş on beş minlik fələstinli qırğına məruz qaldı və sağ qalanlar həmin məntəqəni tərk edib Livana sığındılar. Həmin vaxt cənubdakı şiələr imam Musa Sədrin tövsiyəsi ilə fələstinlilərin

¹ Şəhid Çəmran “Livan”, s.99

istiqbalına çıxdı. Onlara evlər, torpaqlar, düşərgələr verildi. Fələstinlilərlə həmrəylik nümayişləri keçirildi. Qısa bir müddətdə fələstinlilər Livanda məskunlaşıb oradan İsrail əleyhinə pərakəndə hərbi əməliyyatlar keçirməyə başladılar. Digər bir tərəfdən, müsəlman fələstinlilərin cənub şüələri ilə Musa Sədrin rəhbərliyi altında birləşməsi İsraililərin narahatçılığını iki qat artırdı, Livan dövləti, sol və sağ partiyaları qorxuya saldı.

Uyğun qruplar Livan dövləti ilə həmkarlıq edib İsrailə dolayısı ilə arxa durdular, birləşmiş bir cəbhə yaratdılar. Bu cəbhə şüələrə qarşı qətl-qarət törətməklə onlar üzərindəki hakimiyyətini qorumağa çalışırdı. Bu səbəbdən də müxtəlif bəhanələrlə partiyalar və məzhəblər arasında daxili çəkişmələr şölələndi. Daxili təlaşların mühüm səbəblərindən biri solçu və sağçı partiya rəhbərlərinin Livanı parçalamaq istəyi idi. Kətaib partiyası başçıları İsrailin aşkar muzdurları kimi çıxış edərək Livanın məsihilər yaşayan məntəqəsində maruni hökuməti təşkil etmək istəyirdilər. Onların bu planı İsrail tərəfindən himayə olunurdu. Kamal Conblatın rəhbərlik etdiyi bəzi solçu partiyalar Livanın cənubunda kommunist rejim yaratmağa çalışırdı. Sovetlər ittifaqı Sur və Seyda körfəzlərinin işğalı müqabilində onlara öz himayəsini təklif edirdi. Beləcə düşmənin ilkin hədəfi imam Musa Sədrin rəhbərlik etdiyi şüələrin məhvi idi. Növbəti addım Livanın parçalanmasına yönəlmişdi. Bu iki mühüm məqsədə çatmaq üçün ara qızıdırılır, fitnə-fəsad yaradılırdı. Həmin fitnələr xülasə şəkildə

nəzərdən keçirək. Şəhid doktor Mustafa Çəmran deyirdi: “Livan hadisələri girdabında olmayan bir şəxs imam Musa Sədr hərəkatının mahiyyətini dərk edə bilməz.”¹

1. Ordu tərəfindən qırğın

1973-cü ildə Corc Həbəşin rəhbərlik etdiyi xalq cəbhəsindən bir neçə fərd partlayış törətmək istədilər. Amma partlayışdan öncə terrorçular həbs olundu. Xalq cəbhəsi həmin şəxslərin azadlığa buraxılmasını tələb etdi. Livan dövləti müqəssirləri azad etməkdən boyun qaçırdı. Cavab olaraq cəbhə üzvləri Livan ordusunun bir zabit və bir əsgərini girov götürdü. Onları Səbra düşərgəsinə apardılar. Bunun ardınca Livan ordusu toplardan istifadə etməklə Səbradakı Fələstin düşərgəsini bombaladı. On dörd gün havadan və yerdən atəşlər davam etdi. Həmin vaxt Suriya qoşunu fələstinlilərin müdafiəsinə qalxaraq Livana daxil oldu. Bir neçə şəhər ələ keçirildi. Elə həmin vaxt İsrail münasib fürsətdən istifadə edib Livanın cənubuna hücum etdi. Zahirən bu fitnəni Fələstinə aid bir təşkilat törətsə də, imam Musa Sədr Fələstin xalqının xeyrini və bütün müsəlmanların məsləhətini nəzərə alaraq məsələyə qatışdı. Öncə bəyanat verərək Livan ordusuna müraciət etdi. Bombardmanlar davam edəcəyi təqdirdə əks tədbirlərin görülcəyi ilə hədələdi. Məzhəb rəhbərlərindən tələb etdi ki, Fələstinin müdafiə komitələrini yaratsınlar. Sonra Suriyanın prezidenti Hafiz Əsədlə əlaqə saxlayıb

¹ Şəhid Çəmran, “Livan”, s.95

Suriya qoşunlarının Livandan çıxmasına nail oldu. Beləcə, hər iki tərəfə təsir göstərməklə Livan dövləti ilə Fələstin mübarizləri arasında atəşkəsə müvəffəq oldu. Diqqət müştərək düşməyə (İsrailə) yönəldi.

2. Fələstinlilərin bədnam olunması

1974-cü ildə ilk dəfə Fələstin mövzusunun birləşmiş millətlər təşkilatında müzakirəsi üçün şərait yarandı. Bu tarixi yığıncağın nəticəsi fələstinlilərin xeyrinə oldu. Ona görə də İsrailin təhlükəsizlik orqanları aranı qatmaq üçün ciddi təlaşırlara başladılar. Onlar fələstinliləri terrorist kimi tanıtmağa çalışır, fələstinli rəhbərlərin beynəlxalq məclislərdə iştirakına mane olurdu, fitnələr törətməklə məsihilərlə fələstinliləri bir-birinə qarşı qoyur, münasibətləri qızıqdırırdılar. Nəzərdə tutulmuş iclasdan bir ay qabaq Kətaib partiyasının muzdurları Beyrut ərazisində on bir fələstinlini qətlə yetirdilər. Artıq qarşıdurma üçün tam şərait yaranmışdı. Həmin vaxt Yasir Ərəfat imam Musa Sədrə müraciət etdi, o da öz növbəsində şücaətli bir addım ataraq Kətaib rəhbəri Pir Cəmillə təmas saxladı. Məntəqədə sülh bərqərar oldu. Bir ay sonra beynəlxalq iclas keçirildi və tarixdə ilk dəfə dünyanın 105 ölkəsi Fələstin millətini rəsmi şəkildə tanıdı. Bu qələbə Fələstin xalqı üçün olduqca dəyərli idi.¹

3. Başqa bir fitnə

1975-ci ilin mart ayında Seyda əhalisi Məruf Sədin rəhbərliyi ilə böyük nümayiş keçirtdilər. Onlar

¹ Şəhid Cəmran, “Livan”, s.146

Amerika şirkətləri tərəfindən hüquqları tapdanmış balıqçıların müdafiəsinə qalxmışdı. Fitnəkarlar dərhal işə başladılar. Məruf Səd nümayişçilər arasında şəhadətə yetirildi. Atəş hərbi qüvvələr tərəfindən açıldığı üçün xalq və ordu arasında qarşdurma yarandı. Həmin vaxt Kətaib firqəsi də orduya tərəfdarlıq bəhanəsi ilə xalqa qarşı çıxdı. Bu qırğın o qədər əhatəli oldu ki, hətta, milli, siyasi və məzhəbi yönümlü şəxsiyyətlər meydanı tərk etdi, səsini çıxara bilmədi. Xalq da onların ardınca tutduğu mövqelərdən geri çəkildi.

Həmin vaxt imam Musa Sədr yeganə şəxsiyyət idi ki, Məruf Sədin dəfnində iştirak üçün xalqı ürəkləndirdi. O uyğun mərasimdəki çıxışında orduya müraciətlə dedi: “Ordu xalqın keşikçisi, vətənin müdafiəçisi olmalıdır. Onun vəzifəsi ölkənin sərhədlərini qorumaqdır. Əgər cənub sərhədlərdə İsrailə sıxılması güllə milli mübariz, azad insan Məruf Sədi qanına qəltan edəcəksə, əgər ordu bir dəstənin əlində alət olacaqsa, belə bir ordunun həmişəlik məhvi daha yaxşıdır...”

İmam Musa Sədrin orduya qarşı çıxışları yenidən fəaliyyətləri gücləndirdi, xalq səhnəyə çıxdı. Düşmənlərin xalqı səhnədən çıxartmaqla bağlı planları puça çıxdı, nəhayət əmin-amanlıq ölkəyə qayıtdı.

4. Eynur-rəmanə faciəsi

Nisbi sakitlikdən çox keçməmiş bir çox qruplar Kətaib firqəsinin başçılığı ilə aranı qızıışdırmağa

başladılar. Silah dolu gəmilər Livana yan aldı. Firqələr silahlandırıldı. İslam dini və Fələstinə qarşı təbliğatlar şiddətləndi. Müsəlmanlar qətl-qarətdə ittiham olundu. Livanın cənubundakı əhali Fələstinə himayədarlıqda suçlandı, xain adlandırıldı. Soyuq müharibə zirvə həddinə çatdı. Livan böyük bir partlayış vəziyyətinə gəlib çıxmışdı. Məqsəd aydın idi. Onlar yenidən Fələstinə meydana sürükləmək, İsrailə bəhanə vermək, fələstinliləri qətli-am etməklə bu işğal olmuş ölkəni tarix səhifəsindən həmişəlik silmək istəyirdilər. 1975-ci il aprel ayının on üçündə günortaya yaxın faciəli bir hadisə baş verdi. Livanlı və fələstinli sənişinləri aparan avtobus Eynur-rəmanədə Kətaib kilsəsinin qarşısından keçərkən vəhşi hücumla məruz qaldı, sənişinlərin hamısı öldürüldü. Qətlə yetirilənlərin cəsədləri saatlarla yerdə qaldı. Bu hadisə müsəlmanları çox qəzəbləndirdi. Həmin vaxt daim ara qızırdıran solçu partiyalar intiqam məqsədi ilə meydana daxil oldular. Məzhəblər və firqələr arası savaşa yenidən alovlandı. İmam Musa Sədr bütün nüfuz və gücünü işə saldı, tərəflərdən atəşkəs üçün razılıq aldı. Sonra o, siyasi və əxlaqi təzyiqlərlə qarşı tərəfləri müzakirə masası arxasına oturmağa bildi. Atəşkəs sülhə çevrildi. Hətta Kətaib firqəsi çıxılmaz vəziyyətdə qalıb cinayətinə görə üzr istədi. Bu firqə öhdəsinə götürdü ki, avtobusa hücum çəkmiş on dörd silahlı şəxs məhkəmə orqanlarına təhvil verilsin. Solçu partiyalarsa öncə barışığa getmirdilər. Onlar qətiyyətlə savaşa istəyirdilər. Amma İmam Musa Sədrin sülhə doğru

atdığı addımlar qarşısında çarəsiz qalıb sülh müqaviləsini imzaladılar. Solçu partiya rəhbərlərindən biri olan Kamal Conblat iclasdan çıxarkən imam Musa Sədrə dedi: “Sən çox sevilirsən! Çox şöhrətli olmusan. Amma qazandığın şöhrəti qorumaq istəsən, sülhdən yox, savaştan danışmalısan!” İmam Musa Sədr onun cavabında dedi: “Mən şəxsi şöhrət yox, bədbəxt millətin xoşbəxtliyi üçün çalışıram.”

Qeyd etməliyik ki, bu atəşkəs firqələr tərəfindən on səkkiz dəfə pozuldu. Nəhayət imam Musa Sədrin ciddi təlaşları sayəsində sülh yarandı.¹

5. Fitnəkar qətlər

Atəşkəsin pozulduğu son faciəli hadisə fitnəkar qətlərlə sonuçlandı. Solçu və sağçı partiyalar xalq arasında müharibə alovunu qızıqdırmaq üçün müsəlman məntəqələrində məsihiləri, məsihi məntəqələrində müsəlmanları qətlə yetirməyə başladılar. Belə bir məqamda məsihilər sağçı, müsəlmanlar isə solçu partiyalara sığınıb silah əldə etməyə məcbur idilər. Fitnəkarlıq və məzhəbi qarşıdurma alovu Livanı görünməmiş bir həddə ağışuna aldı.

Həmin vaxt imam Musa Sədr Allaha təvəkküllə, kamil ixlasla meydana daxil olub, Livanın müxtəlif şəhərlərinə səfərə çıxdı. O müsəlmanların və məsihilərin müxtəlif toplantılarında çıxış edir, düşmənin fitnəkar planlarını açıqlayırdı. O tərəfləri düşmən qarşısında müvafiq cəbhədə birləşməyə dəvət

¹ “Məhrumların ümidi”

edirdi. Qəbilə və məzhəb ixtilaflarının zirvə həddinə çatdığı Bəlbək şəhərində çıxış edən imam Musa Sədr dedi: “Əgər Beyrutda mənim oğlumu öldürsələr, icazə vermərəm ki, Bəlbəkdə günahsız bir məsihidən intiqam alsınlar. Çünki bu iki hadisə arasında heç bir əlaqə yoxdur. Müsəlman da məsihi də bu millətin düşmənləri tərəfindən qətlə yetirilmişdir.”¹ İmam Musa Sədr bu çıxışı ilə böyük müvəffəqiyyət əldə etsə də, solçu firqələr və onların qəzetləri məhz həmin cümləni şüar edərək imam Musa Sədri məsihilərə tərəfdarlıqda ittiham etdilər. Amma o, bu kimi hadisələrdən sarsılıb ümidini itirmədi; qardaş qırğınına son qoymaq, etibarlı sabitlik yaratmaq üçün misilsiz və tarixi bir addım atdı. 1975-ci ilin iyun ayında Beyrutun Amiliyyə məscidində aclıq aksiyasına başladı. Bu tarixi bir bəyanatda öz istəklərini bir neçə bənddə şərh edib bildirdi ki, bu bəndlər həyata keçənədək aclığı dayandırmayacaq. Bəyanatdakı şərtlər:

1. Qırğının dayandırılması, bütün qüvvələr tərəfindən atəşkəsin qəbulu;
2. Solçu və sağçıların iştirakı olmadan müvəqqəti hökumətin qəbulu;
3. Tərədilmiş hadisələri araşdırıb cinayətkarları cəzalandırmaq üçün təftiş komitəsinin yaradılması;
4. Xalqa dəymiş ziyanı təyin edib ödəmək üçün müvafiq komitənin təsis edilməsi;
5. İmkansızlara yardım komitəsinin təşkili.

¹ Şəhid Çəmran “Livan”, s.182

Xalq arasında müxtəlif təbəqələr aksiyaya qoşuldu. Bəlbək kimi böyük şəhərlərdən minlərlə insan Beyruta gəlib imam Musa Sədrə qoşuldu. Yaxşı fikirdə olmayanlar yanacaq doldurma məntəqələrində benzinin satışın qadağan etdilər. Dövlət radiosu Beyrutun böhranlı olduğunu elan etdi və bu şəhərin küçələrindəki qarşıdurmалardan xəbər verdi. Lakin bütün bu təbliğatlara baxmayaraq, xalq imam Musa Sədrə himayə edəcəyini bəyan etdi. Aksiyanın ikinci günü məsihilər bir sıra bəyanatlarla imam Musa Sədrin təklif etdiyi hökumət planını himayə etdilər. Məsihilərin bir çoxu öz kilsələrində aclıq aksiyasına başladılar. Müsəlmanların da bir çoxu kilsələrə gedib onlara qoşuldular. Üçüncü gün məsihilərin böyük şəxsiyyətləri Amiliyyə məscidində imam Musa Sədrin görüşünə tələsdilər. Livanın əksər böyükləri, siyasətçilər, sünnə əhlinin rəhbəri Həsən Xalid, Yasir Ərəfat, Suriyanın xarici işlər naziri Xəddam onu himayə etmək üçün Amiliyyə məscidinə getdilər.

Aksiya zamanı xalq məscidin ətrafına toplanmışdı. Onlarda qəribə əhval-ruhiyyə mövcud idi. İmam Musa Sədr onlara təmiz və aydın nitq söyləyirdi. Bu zaman məqsədsiz solçu və sağçı partiyalar havadan və yerdən atəş açmağa başladılar. Kətaib partiyasından olanlar qumbara atanlardan atəş açmaqla imam Musa Sədrin oyadıcı səsinin xalqın qulağına çatmamasına çalışırdılar. Solçu partiyalar (müsəlman kommunistlər) şayiə yaymaqla onu qorxaq kimi tanıtdırmağa çalışırdılar. Onlar deyirdi ki, sən dünənədək “silah kişinin zinətidir” deyirdin. Necə

oldu ki, bu gün məscidin küncündə gizlənib sülhdən dəm vurursan?! Lakin sonda onun ixlası öz təsirini göstərdi. Şiə, sünni və məsihilərdən ibarət xalq toplusu bu sülhsevər insana qoşuldular. Ümumi qəzəbin coşduğunu görən dövlət də çarəsiz qalaraq imam Musa Sədrin tələblərinə təslim oldu. Beləliklə, onun təklif etdiyi hökumətin təşkil olunmasına zəmin yarandı.

Dördüncü gün imam Musa Sədr açıq aksiyasını dayandırdı. O, xalqa öz təşəkkürünü bildirdiyi bəyanatında belə əlavə etdi: “...Mən istədim və məsciddə aksiyaya başladım. Bununla da Livan xalqına və bütün dünyaya sübut etdim ki, bu ölkədə odlu silahdan daha kəsərli olan başqa bir silah var. Bu iman, vicdan və agahlıq silahıdır! Livanın şərəfli və vətənpərvər əhalisinin əksər hissəsi bu silahla silahlanmışdır...”¹

6. Zəhlə faciəsi

Düşmənin fitnəsi davam edirdi. Onlar Livan xalqının əmin-amanlıqda olması ilə razılaşa bilmirdilər. Fitnə törədib, qətl-qarət etmək üçün ən kiçik fürsətlərdən mümkün qədər istifadə edirdilər. 1975-ci il iyul ayının iyirmisi, şənbə günü (1395-ci il Rəcəb ayının onu) Zəhlə şəhərinin çayxanalarından birində bir müsəlmanla bir neçə məsihi arasında mübahisə yarandı. Nəticədə müsəlman kişi qətlə yetirildi. Məhkəmə hadisəni araşdırdıqdan sonra iki nəfəri ölümə məhkum edib həbs etdi. Şəhər məsihiləri

¹ “İmam Musa Sədr”, s. 184

bu həbsə etiraz edib, hücum çəkərək məhkumları həbsxanadan azad etdilər. Başqa bir tərəfdən qəzəbli müsəlmanlar meydana atıldılar. Yenidən qarşıdurmalar başladı. Qısa bir müddətdə baş vermiş qarşıdurmalar Trablus və Beyrut kimi böyük şəhərlərdə də özünü göstərdi. Kətaib partiyası fürsətdən istifadə edib kütləvi şəkildə şia qırğınına başladı. Bu fitnə on gün ərzində davam etdi. Bu müddətdə yalnız başı kəsilənlərin sayı iki yüzü ötdü. Şəhid Doktor Mustafa Çəmran bu növ qətlərdən möcüzəvi şəkildə qurtulmuş şəxslərdən idi. Bu acı hadisədə 7 min nəfər öldü və 20 min nəfər yaralandı. Beləliklə, Livan yenidən süqut astanasına yuvarlandı.¹

Bu arada bütün dinlər və məzhəblərdə siyasət, məzhəb və mədəniyyət xadimləri arasında ilk və son söz deyə bilən yeganə şəxs yenə də imam Musa Sədr idi. O, son zamanlar özünün dəstəyi ilə baş nazir təyin edilmiş Rəşid Kərami ilə məşvərət edib televiziya çıxıdı; məhəbbətli çıxışına Quran və İncil tilavəti ilə başladı. İmam Əlinin (ə) Nəhcül-bəlağədəki hikmətli sözlərinə əsaslanaraq müsəlmanlarla məsihilər arasında sülh və birliyin qorunmasının zəruriliyini açıqladı. O, bəşəriyyəti istismar edən xəyanətkar sövdagərlərin baş vermiş qarşıdurmadakı roluna işarə etdi. Onun çıxışı xalqa çox təsirli oldu. Daha çox düşmənin təhriki nəticəsində baş vermiş bu qədər böyük qırğından sonra tərəflər müharibəyə son

¹ “Livan”, şəhid Çəmran, s.194

qoymağı qərara aldılar. Sabahı gün Livana sülh və əmin-amanlıq hökm edirdi.

7. Fələstinin daim himayə olunması

Bu qarşıdurmalarda düşmənin məqsədi müsəlmanları, məsihiləri, xüsusi ilə də fələstinliləri bir-birlərinin canına salıb, Nildən Fərata kimi ərazini qəsb etməyə zəmin yaratmaq idi. İmam Musa Sədr bütün bu hiylələrdən xəbərdar idi. O daim Fələstinini bu fitnələrdən qorumağa çalışırdı. Bu səbəbdən də özünü və mübariz şiələri onlara sipər edib, düşmənlərin bəhanələrini kəsirdilər. Bu fədakarlıqlar şiələr üçün çoxsaylı şəhidlər və maddi xəsarətlər bahasına başa gəlsə də, onların məzlum simasına edilmiş töhmətləri aradan götürdü. Sübut olundu ki, şiələr Fələstinin ən yaxşı, ən rəhimli hamiləridir və onlar Fələstin üçün canlarından belə keçirlər.

İmam Musa Sədr daim Fələstinin aqibəti haqda düşünürdü. O, iştirak etdiyi məclislərdə qətiyyətlə bildirirdi ki, biz Fələstin məsələsini qorxub-çəkinmədən öhdəmizə götürməli və bu yolda qurban verməkdən çəkinməməliyik.¹ O, Fələstin məsələsini çox geniş şəkildə bəyan edirdi: “Fələstinin azadlığı üçün çalışmaq islami, məsihi müqəddəsliklərin azadlığı və insani hürriyyət yolunda çalışmaqdır. Bu həmçinin yer üzündə Allah adının pak qalması üçün mücadilədir. Çünki sionizm öz rəftarları ilə Allahın adını ləkələyir...”²

¹ “Məcəlləyə sürüş”, n.116, s.32

² Həmin mənbə

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

ƏXLAQİ SƏCİYYƏLƏR VƏ DÜŞÜNCƏ TƏRZİ

Oxuculara imam Musa Sədrin qələbə və müvəffəqiyyət rəmzinin nə olduğunu daha da aydınlaşdırmaq üçün bu fəsildə onun əxlaqi səciyyələrindən danışacağıq.

Sadə həyat tərzİ

İmam Musa Sədr yüksək siyasi və məzhəbi qüvvəyə malik olduğu üçün son dərəcə əzəmətli idi. Şiə, sünni və ya məsihi olmasından asılı olmayaraq, müxtəlif ölkələrdə milyonlarla insanın qəlbinə hakim kəsilmişdi. Dünyanın Camal Əbdün-Nasir kimi böyük və tanınmış şəxsiyyətləri onun qarşısında baş əymişdi. Livanın prezidenti cənab Şarl Helo xüsusi hörmət göstərərək imam Musa Sədr maşına minərkən qapını özü açmışdır.¹ Amma o hələ də öz nəzərində həmin sadə Nəcəf və Qum tələbəsi idi. Onunla qarşılaşarkən Livan şiələrinin rəisi və dünyada çoxsaylı aşıqi olduğu hiss edilmirdi. Üzücü ictimai-siyasi fəaliyyətlərinə baxmayaraq ev işlərində yoldaşına və uşaqlarına kömək edirdi. Bəzi vaxtlar yemək bişirir, paltar yuyur və hətta ev süpürürdü. Həyatında ən kiçik imkanlardan faydalanmış və yetərinçə xeyir vermişdir. O, Livanda məskunlaşdığı ilk illərdə ümumi nəqliyyat vasitələrindən istifadə edirdi.

¹ Ayətullah Məhəmməd İbrahim Cənnatidən nəql olunub.

Sonralar səfərlərin sayı artdığı üçün bir maşın aldı. Əbu Əli Hicazi adlı bir şəxs onun sürücüsü oldu. İmam Musa Sədr hər gün bu maşınla müharibə görmüş cənub kəndlərinə baş çəkirdi. O böyük cüssəsi ilə bu kiçik maşında çətinliklə otururdu. Bir gün sürücüsü ona böyük maşın almağı təklif edir. Lakin o qəbul etmir və belə söyləyir: “...əgər böyük maşından istifadə etsəm xalq kiçiklik hiss edər. Biz ruhanilər elə bir iş görməliyik ki, xalqın dilində və gözündə yox, qəlbində yer tutaq...”¹

Təvazö və alicənablıq

Onun alicənablığı və təvazökarlığı kimsənin gözündən yayınmamışdı. Yalnız dostlar və yaxınlarla yox, hamıyla rəftar edərkən peyğəmbər əxlaqını nümayiş etdirirdi. Onun iş yoldaşlarından biri Şeyx Ədib Heydər belə deyirdi: “İmam Musa Sədrin məlum səciyyələrindən biri də onun təvazökar olması idi. Bəqada xidmətində olduğumuz bütün illər ərzində bir dəfə olsun belə onun hökmranlığı altında olduğumuzu hiss etmədik. Onun da eynən bizim kimi bir şəxs olduğunu düşünürdük. Yəni, onun rəftarı elə idi ki, heç kəs qarşısında öz kiçikliyini hiss etmirdi...”²

Sürücüsü Əbu Əli Hüseyni Hicazi nəql edir: “...daim mənə xatırladırdı ki, xalq onu qarşılamaq

¹ “Şiənin izzəti”, Möhsin Kəmalıyan və Əkbər Rəncbər Kermani, s.139-183

² “Şiənin izzəti”, s.225

istəyərkən maşını onlardan yüz metr aralıda saxlayım və düşüb onları qarşıləsın, layiq olduqları üçün onlara hörmət etsin. O deyirdi ki, bu xalq bizim üçün nemət səbəbidir. Allah onları çox sevir...” O xalqla heç vaxt təkəbbürlə davranmazdı. Dəfələrlə olmuşdu ki, Dəməşqə getdiyimiz günlər “mənim növbəmdi” deyib yemək və çayı özü hazırlayırdı. Onunla yaxınlıq nəticəsində bizdə zərrə qədər təkəbbür yarandığını müşahidə etdikdə çox üzülür, ağlayır və belə deyirdi: “Mən belə istəmirəm...Mən Allah qarşısında cavab verə bilməyəcəm. Gedin tənhalığa çəkilin, Allahdan bağışlanmağınızı diləyin ki, təkəbbürə düçar olmayasınız...”¹

Aldanmışların əfvi

Corc Həbəşin rəhbərliyi altında kommunist partiyasının (xalq cəbhəsi) üzvü olan bir neçə şiə cavan aldadılaraq imam Musa Sədrə hazırlanmış terror planını yerinə yetirmək üçün tapşırıq alır. Onlar qumbaraatanla silahlanıb imam Musa Sədrin yolu üstə pusqu qururlar. Bu zaman onlardan biri qəflətdən oyanıb peşman olur və özünü “Əməl” təşkilatının cavanlarına çatdırıb onları təşkil olunmuş terrordan xəbərdar edir. “Əməl”in cavanları məntəqəni mühasirəyə alaraq onları tutub imam Musa Sədrin yanına aparırlar. O, alicənablıq göstərib, onların azad edilməsini göstəriş verir.²

¹ Həmin mənbə, s.284

² “Livan”, şəhid Cəmran, s.316

Livan ruhanilərindən biri mərhum Şeyx Hüseyin Xətib imam Musa Sədrin müxaliflərindən idi. O özü belə deyirdi: “...mən bu kişi ilə çox vuruşdum! Onunla çox mübarizə apardım. Lakin hər nə qədər çox mübarizə aparırıdım, bir o qədər məhəbbət göstərir və mənim görüşümə gəlirdi. O qədər məhəbbət göstərdi ki, xəcalət çəkib həya etdim...”¹

Onun qatı müxaliflərindən biri də mərhum Şeyx Məhəmməd Cavad Muğniyə idi. Mərhum məclislərdə və qəzetlərdə imam Musa Sədrə qarşı şiddətli hücumlar edirdi.² Lakin o heç zaman bu yaşlı ruhaniyə qarşı cavab xarakterli tədbirlər görmədi. Əksinə, ona daim hörmət edir və təşkil etdiyi yığıncaqlara dəvət edirdi. İmam Musa Sədr onu yoxlamaq üçün evinə gedir və çətinliklə qarşılaşdıqda bütün gücü ilə ona kömək etməyə çalışırdı. Şeyx Məhmud Fərhad (ruhani) və Kamil Əsəd (Livan məclisinin sədri) imam Musa Sədrin qatı müxaliflərindən sayılırdılar. Lakin o, birincini özünə müavin təyin etdi və görüşmək üçün ikincinin evinə getdi.³

Şəhid doktor Mustafa Çəmran imam Musa Sədrin bu səciyyəsi ilə bağlı ona belə yazır: “...ey mənim sevimlim! Sən qövmin simvolusan. Min dörd yüz illik əzab-əziyyəti öz çiyinlərində daşıyırsan. Min dörd yüz ilin ittihamlarına, töhmətlərinə, hücumlarına, nifrinlərinə və acı sözlərinə dözürsən. Keçmiş kinləri,

¹ “Şiənin izzəti”, s.214

² Müraciət edin: 3-cüldük “İmamın dostları” əsərinə

³ “İmamın dostları”, c.1, s.248, 291

tarixi düşmənçilikləri, acı həsəd və xainlikləri dadırsan. Sən fədakarlıq edirsən. Sən hər şeyindən keçirsən, sən öz həyat və varlığını insanlara fəda edirsən və düşmənlərin bunun əvəzində söyüş söyüb, xəyanət edirlər. Onlar töhmətlər vururlar və cahil xalqı sənə qarşı təhrik edirlər. Lakin sən, ey imam, bir an olsun belə haqdan dönmürsən və pisliyə pisliklə cavab vermirsən. Sən tufanda dayanmış möhkəm dağ kimi sakit və arxayınlıqla həqiqətə, kamilliyə doğru addımlayırsan. Bu baxımdan sən Əlinin nümayəndəsi, Hüseyinin varisisən... Mən sənəin tərkində mübarizə aparıb bu şərəfli yolda şəhadət şərbəti daddığım üçün fəxr edirəm.”¹

İbadət və bəndəlik

Bu mövzu şiə cəmiyyətində rəhbərlik və imamətin mühüm şərt və əsaslarından sayılır. İbadət və bəndəlik imam Musa Sədrin vücudunda yüksək səviyyədə təcəllə edirdi. Bu səciyyə onu kamil insanların zümrəsinə daxil etmişdi. İmam Musa Sədrə birgə dərs oxumuş Qum və Nəcəf mədrəsəsinin seçilmiş şəxsiyyətlərindən biri bu barədə belə deyirdi: “...O, ruhaniyyət böyüklərinin uca zümrəsinə daxil olmuşdu. Əxlaqi səciyyələr baxımından indiyədək oxşarını görməmişəm. Kamil bir ruhani üçün lazım olan hər bir şeyi onda müşahidə etdim. Xüsusi ilə axır zamanlar ibadət etməkdə misilsiz olmuşdu. O həm öz

¹ “Şiənin izzəti”, s.297

dövrünün ziyalı şəxsiyyəti, həm də yüksək ibadət ruhuna malik bir fərd idi.

Həzrət Əlinin (ə) hərəmini ziyarət edib, əməlləri yerinə yetirərkən onun aşiq olması açıq-aşkar görünürdü. Nəcəfdən Kərbəlaya piyada ziyarət səfərimizdə o aşiqanə halda idi. Dua və Aşura ziyarəti oxunarkən ən yüksək ruhiyyə onda olurdu. Ağlamaqdan gözləri qızarırdı. Əhli-beyt (ə) müsibətlərini yada salarkən üzgün halda fəsih ərəb və fars şeirləri oxuyurdu...”¹

Xalqa sevgi

O, küçə və bazar camaatını çox sevirdi. İş və problemlərinin çox olmasına baxmayaraq, daim xalqla görüşmək üçün müəyyən vaxt təyin edirdi. Xalqın yanında yaşayır, onlarla görüşür və rahatlaşırdı; xalqa olan sevgisi nurlu gözlərindən sezilirdi. O deyirdi: “...mənim yerim sizin aranızdadır; mənim qərərgahım qəblərinizdir; gücüm əllərinizdədir; mənim mühafizəçim gözlərinizdir; mənim proqramlarım sizin vasitənizlə icra olunacaq. Bu dünyada heç kəsi və heç nəyi sizdən üstün tutmayacam...”²

Məzhəbi münasibətlər və əzəmətli dini bayramlarda Livanın əksər dini-siyasi şəxsiyyətləri iştirak edirdilər. Lakin imam Musa Sədr belə günlərdə kasıb təbəqə və xüsusi ilə cənub bölgəsinin təcavüzə

¹ Ayətullah seyyid Əli Muvəhhid Əbtəhidən nəql olunub

² Besət həftənaməsi

məruz qalmış məntəqəsindəki yetim uşaqlarla olmağı üstün tuturdu. O belə günlərdə xalqla görüşmək üçün xüsusi vaxt ayırırdı. Düşmən atəşi altında olan sərhəd kəndlərini bir-bir gəzirdi. Bütün bunlara görə xalq ona aşıq olmuşdu. Sürücüsü Əbu Əli Hicazi belə deyir: “...Mən və mühafizəçi mərhum Əbu Əli Yunis bütün bu mərhələlərdə onu müşayiət edirdik. İmam bu cür görüşlərdə xalqın evlərinə daxil olur və bir müddət onların yanında otururdu. Kənd əhalisindən dünyasını dəyişən olduqda onun yas məclisində iştirak edirdi... Bir çox hallarda günorta və ya şam yeməyini həmin kəndlərdə kasıb və əkinçi xalqın süfrəsində yeyirdi. Onun yemək zamanı əkinçi və zəhmətkeş kənd əhalisinin süfrəsindən başqa bir süfrədə oturması mümkün deyildi. Çox rahat soruşurdu: “Anacan bu gün günorta üçün nə hazırlamısan?” O heç zaman çeşidli yeməklərin hazırlanmasına icazə verməzdi. Həmişə sadə kəndli yeməkləri yeməyə israr edirdi. Əgər ev sahibi xüsusi yemək hazırlamağa çalışsaydı, imam deyirdi: “Anacan, əgər məni istəyirsinizsə və Allahın əzabına düşər olmağımıza razı deyilsinizsə, icazə verin həmin sadə yeməklərinizdən istifadə edim...”¹

Şəhid yadigarlarının hüzzurunda

O, şəhid ailələri ilə görüşmək üçün xüsusi vaxt ayırmışdı. Daim onların könlünü alır, fədakarlıq və sabitqədəmliliklərindən enerji alırdı. İmam Musa Sədr

¹ “Şiənin izzəti”, s.288

bir dəfə tənha qalmış altmış yaşlı qadınla görüşməli idi. Onun ailəsinin bütün üzvləri bombardmanlarda və müxtəlif hadisələrdə şəhid olmuşdu. Bir müddət öncə sonuncu övladını itirən bu qarı imam Musa Sədr çox həvəslə qarşıladı. İmam Musa sədr otağın bir küncündə oturmuşdu. Qarı onun qarşısında oturub heç nə danışmırdı. Amma birdən titrək səslə danışmağa başladı: “Ey imam, sən nə üçün qadınlara təlim ordusu yaratmısan. Əgər belə bir ordu olsaydı, mən orada döyüş qanunlarını öyrənib, şəhadət iftixarına nail olardım.”¹

Başqa bir görüş iki övladını itirmiş ailə ilə oldu. Ailənin atası imam Musanı görərkən belə dedi: “Ey imam! Narahat olma. Mənim başqa üç oğlum da var. Yoldaşım və özümlə birlikdə beş nəfərlik. Biz hamımız şəhadətə hazırıq.”²

Sərrast baxış

İmam Musa Sədr İslam maarifi, dini məsələlər və hökmlər barəsində düzgün və dəyərli nəticəyə gəlirdi. Dünyanın yaranışı haqda geniş və aşkar fəlsəfi və arifanə nəzərə malik idi. Onun bütün nəzəriyyələri Əhli-beyt (ə) məktəbindən qaynaqlanırdı. Belə bir düşüncədə olması onu elmi, ədəbi, siyasi, ictimai və hərbi meydanda dövrünün yüksək şəxsiyyəti etdi. Dərin düşüncə və təfəkkürə malik olması müxtəlif ərsələrdə üzərinə düşən məsuliyyəti yerinə yetirərkən

¹ Şəhid Çəmrandan nəql olunub, “Livan”, s.94

² Həmin mənbə, s.12

müvəffəq olmasına səbəb oldu. Beləliklə, imamın bir sıra düşüncə və baxışlarına nəzər salırıq.

İslam dünyagörüşü

O, Quran ayələrinə əsaslanaraq yaranışın ədalət və haqq üzərində möhkəmləndiyini və daim kamilliyə və qurtuluşa doğru hərəkət etdiyini düşünürdü. Onun fikrincə yaranışda səbəbsiz heç nə yoxdur; hər bir şeyin son dərəcə diqqət və zərifliklə yaradılması açıq-aşkar görünür. Beləliklə batil, zülm və xəyanət hər nə qədər güclü və əhatəli olsa da məhv olasıdır. Yalnız ədalət, haqq və onların tərəfdarları əbədidir.

İslami insanşünaslıq

İmam Musa Sədr “Rum” surəsinin 30-cu ayəsinə istinad edərək insan yaranışının hənif (təkallahçılıq) dini əsasında olduğunu bildirir və bu söz üzərində çox möhkəm dayanırdı. O belə deyirdi: “...İslam baxımından bütün insanlar pak fitrətlə yaradılmışdır. Mühitin təsir və sıxıntısı onun özünü büruzə verməsinin qarşısını alır, insan zülm və fəsada əl bulaşdırır. Lakin yenə də həmin halda pak fitrət onu düzgünlüyə dəvət edir...”

Beləliklə, qəlbin dərinliyində mövcud olan bir qüvvə insanı xeyir işlərə çağıran dəvətçi ilə həmkarlıq edərək onu ilahi hədəflərə doğru həvəsləndirir.

Qeybi qüvvələr

O inanırdı ki, insan fitrətindən əlavə, bir çox gizli qüvvələr böyük insanlara xidmət edir. Bu qüvvələr insanpərvər amalları gerçəkləşdirmək yolunda həmin şəxslərə yardımçı olur. Buna görə də doğru din və həqiqət uğrunda çalışarkən çətinliklər və tənhalıqdan qorxmaq lazım deyil. Əksinə, bu yolda böyük addımlarla addımlayıb, çalışmaq lazımdır. İmam Musa Sədr bu inancda idi və öz etiqadını əməldə də göstərdi. O söylərindən, ixlasından, qeybi qüvvələrdən kömək alaraq öz qurtuluş amallarını milyonlarla məhrum insanların qəlbinə hopdurdu.

Təbliğdə yenilik

İmam Musa Sədr müvəffəq olduğu elmi təcrübələri haqqında belə deyir: "...bu addımlar mənim iki ildən az müddət ərzində Livanın Sur şəhərində qazandığım təcrübələrə əsaslanır. Mənə açıq-aydın əyan oldu ki, təbliğ kamil şəkildə bəyan olunsa, İslamın və xalqın ruhi ehtiyacları nəzərə alınsa, hər hansı bir dəvət dövrə münasib olsa çox təsirli ola bilər. Belə bir dəvəti bütün təbəqədən olan insanlar, hətta ipə-sapa yatmayanlar və nadanlar qəbul edirlər... Tam yəqinliklə bildirirəm ki, vacib əməlləri və vəzifələri yerinə yetirmək üçün yol tam açıqdır. Hamı, uzaq və yad olanlar da dini qəbul edib onun uca göstərişlərinə əməl etməyə hazırdır... Təbliğdə ixlas, zövq və çalışmaq kifayət edir..."

Nizam-intizam zərurəti

O başqa bir məclisdə nizam-intizamın təsirli əhəmiyyəti barədə belə deyirdi: “...mən döyüşdən qayıtmış bir əsgərəm. Allah mənə elə bir yerdə iş təyin etmişdir ki, düşmənlə üzbəüz dayanmışam. Buna görə də səhlənkarlığın acısını hiss edirəm. Mühəribə dili ilə desək, döyüş bölgəsindəyəm, İslam düşmənlərinin dağıdıcı zərbəsini dadıram...”¹

O, söhbətinin davamında “Ər-Rəhman” surəsinin 7-8-ci ayələrinə istinad edərək nizam-intizamın və proqramlı hərəkətin əhəmiyyətini bəyan edərək deyir: *“...Allah-təala nə üçün bizi bu ayədə ədalətə və nizam-intizama dəvət edir? Çünki dünya nizam əsasında qurulmuşdur. Beləliklə, əgər biz bu dünyanın övladları olmaq istəyiriksə, əgər yaşayıb, fəaliyyət göstərib, səmərəyə çatmaq istəsək gərək nizamlı şəkildə işləyək. Hərc-mərclik və nizamsızlıq bu dünyada yalnız məhvlə nəticələnir. Çünki bizim yaşadığımız dünyada hər bir şey nizam əsasında qurulmuşdur. Bir çox ayələrdə bildirilir ki, dünya haqq, ədalət və nizam-intizam əsasında möhkəmlənmişdir. Hər kim bu dünyada nizam-intizamsız olsa nəticəyə çatmayacaq...”*²

¹ İslam simasının salnaməsi, s.75

² Həmin mənbə, s.77

İslami mədəniyyət və incəsənət

O, İslami mədəniyyət və incəsənət haqqında bir çox sözlərə malik idi. İmam Musa Sədr “tövhidşünaslıq”, “əbədiyyət”, “həmahənglik”, “bəsirət” və “quruculuq” kimi məsələləri İslam mədəniyyətinin bariz səciyyələrindən sayırdı.¹

“...Şərq incəsənəti və ədəbiyyatının bir hissəsi olan İslami incəsənət və ədəbiyyat düşüncə dərinliyi və gözəllik baxımından dünya incəsənəti və ədəbiyyatı xəzinələrindəndir. İspaniyalı şair Mikayıl Onamono və Almaniyalı Höte kimi dünyanın müasir sənətkar və ədəbiyyatçıları İslam incəsənəti və ədəbiyyatından ilham almışdır. İslami incəsənətin memarlıq və rəssamlıqda olan böyük təsirini unutmaz...”

Sənət müsəlmanlar üçün dünyəvi, ümumi və gözəl bir məfhumdan qaynaqlanır: “Allah gözəldir və gözəlliyi sevir!” Bu məfhum bütün varlıq aləminə təcəllə etmişdir. Biz İslam cəmiyyətində xüsusi fərqli təbəqənin rifahına həsr olunmamış gözəl sənətkarlıq nümunələri hiss edirik. Bu sənətkarlıq nümunələri həyatın bütün yönümlərində - evlərdə, məscidlərdə, kitablarda, onların cildlərində, bazarlarda və ictimai yerlərdə əks olunur. Şam, İsfahan və sair şəhərlərdə mövcud olan qədim evlərə, bazarlara, məscidlərə və

¹ (Bu haqda ətraflı məlumat almaq üçün müraciət edin: İmam Musa Sədr, Məhrumların ümidi, s.271)

tarixi binalara azca nəzər salmaqla müsəlmanların geniş sənətkarlıq nümunələri olduğunu görəcəyik.¹

İdeoloji hücum

İmam Musa Sədr 1962-ci ilin aylıq dini yığıncağında mədəniyyətə təcavüz olunduğunu xatırlatdı. Bir sıra mətləbləri bəyan etməklə ideoloji hücum adlı yeni bir təcavüzdən söz açdı. O bildirdi ki, bu təcavüz siyasi, hərbi və iqtisadi təcavüzdən daha qorxuludur. İmam Musa Sədr sözünə belə davam etdi:

“...Düşüncə azadlığını itirmiş bir millət üçün fikri azgınlıqdan, ideoloji təcavüzdən qurtulmaq çox çətinidir, belə bir təcavüz çox təhlükəli və dərin təsirə malikdir... Çox təəssüf ki, müsəlmanlar arasında bu acı həqiqət dəhşətli və qeyri-adi bir şəkildə peyda olmaqdadır; yazıçılar, nətiqlər, ixtiraçılar və adi xalq ictimai, hətta əxlaqi və tərbiyəvi məsələlərdə qeyri-islami ideologiyalardan təqlid edirlər. Qərb alimlərinin nəzəriyyələrinin və hətta kəlamlarının çərçivəsindən xaric olurlar. Onlar İslami tövsiyə və nəzəriyyələri hətta bir nəzəriyyə kimi mütləq etməkdən də imtina edirlər.

Bu qədər dəyərli düşüncə və ideyası olan bir millətin əməl məqamında bütün bunları kənara qoyması təəccüb doğurur. Onlar bu düşüncə və

¹ İslam və 21-ci əsrin mədəniyyəti, imam Musa Sədr, Əli Höccəti Kermaninin tərcüməsi, s.127

ideyalardan hətta nəzəriyyə kimi də istifadə etmirlər...”¹

Gerilik amilləri

O, müsəlmanların geriləməsinin səbəbinin üç şeydə (süslük və tənbellik, yalançılıq, istismara düşərək olmaq) olduğunu bildirən nəzər sahiblərinə kömək edərək bu üç mehvərin əsas amillərini araşdırırdı. O belə deyirdi: Müsəlmanların tənbel olmasının səbəbi nədir? Onların yalançılıq kimi rəzil sifətlərə aludə olmasına nə bais oldu? Hansı səbəblərə görə istismarçılar bu qədər rahatlıqla böyük İslam cəmiyyətinə daxil oldular və nəticədə müsəlmanlar istismara düşərək oldu?

İmam Musa Sədr bu sualları açıqlamaqla geniş bir mövzunu bəyan edir və sonda belə bir nəticəyə çatır ki, müsəlmanların əsas gerilik səbəbi cəmiyyətin islahı istiqamətində fəaliyyət göstərən vahid təşkilatın olmamasıdır. Həzrət Peyğəmbərin dövründə məhz risalət, imamət və rəhbərlik nəticəsində belə bir hökumət və təşkilat yarandı. Bir çox insanlar İslami tərbiyə aldılar və əxlaqi baxımdan uca məqama çatdılar. Həmçinin İslami cəmiyyət də inkişaf etməyə başladı. İmam Musanın bütün söhbətlərindən belə bir nəticə əldə edirik ki, o müsəlmanların istiqamətlənməsi üçün dini bir hökumətin olmasını zəruri hesab edir. İmam Musa Sədr öz əqidəsinə müəyyən miqdarda əməl donu geyindirə bildi.

¹ “Aylıq söhbət salnaməsi”, s.26

Beləliklə, bu ölkədə “Livan şiələrinin ali məclisi” adı altında ali bir təşkilat yaratdı.

Tələb olunmuş iman

O, siyasi və ictimai həyatında bəzi darbxışlı və düşüncəsiz insanlarla qarşılaşdı. Belə insanların fikrincə siyasətə qatışib, xalqın problemləri ilə maraqlanmaq dini bir alim üçün təqvasızlıq və iman zəifliyi nişanəsidir. Lakin imam Musa Sədr belə insanların qarşısında müqavimət göstərib öz düşüncələrini müdafiə etdi:

“...Mənim haqqımda deyirlər ki, Seyid Musa həddini aşmışdır; o gərək iman, namaz və sair ibadətlərlə kifayətlənsin. Çox yaxşı, mən Allaha imanla kifayətlənəcəm. Lakin doğrudan da Allaha iman nədir? Allaha iman zalım hökumətlərin taxt-tacını qorumaq, xalqı sakitləşdirib onları səbrə dəvət etməkdirmi?!”

İman Quran məntiqində belə izah olunur: “Dini yalan hesab edənə gördünmü? O elə adamdır ki, yetimi itələyib qovar və yoxsulu yedirtməyə rəğbətləndirməz. (Nə özü fəqiri yedirdər, nə də özgəsini qoyar.)¹ Həqiqi iman odur ki, insanın başqalarının problemlərinə biganə qalmasına mane olsun. Qonşusu ac olduğu halda gecəni (rahatlıqla) sübh edən şəxsin Allaha və qiyamət gününə imanı yoxdur. Bu bizim anlamadığımız imandır...”²

¹ “Maun”, 1-3

² “Bəsət” həftənaməsi

Qəbul olunmuş namaz

İmam Musa Sədr üçün zöhd, təqva, səbr və bu kimi digər kəlmələr öz həqiqi mənasını daşıyırdı. Onun fikrincə bu dəyərli kəlmələrdən heç zaman sui-istifadə etmək olmaz. O daim çalışırdı ki, bu müqəddəs kəlmələrin mənasında edilmiş dəyişiklikləri aradan götürsün və onları öz əslinə qaytarsın. Bu səbəbdən, imam Musa Sədr namaz haqda belə deyirdi:

“...Qardaşlar! Hansı namaz Allah dərğahında qəbul olunur? Xalqı zülümkarlığa etiraz etməkdən çəkindirən namazmı?! Xalqı düzgün yoldan azdıran, ölkənin (Livan) məsul şəxslərini zülm və sitəmə şövqləndirən namazmı?! Heç zaman! Belə bir namaz Allah dərğahında qəbul deyil. Xalqa xidmətlə yanaşı olan namaz qəbul olunur!

“Vay halına o namaz qılanların ki, onlar öz namazlarından qafildirlər. Onlar riyakarlıq edər və zəkat verməyə mane olurlar.”¹ Əgər qonşularının hüquqlarını tapdasan namaz səni behişt əvəzinə cəhənnəmə daxil edəcək.²

İctimai həyat

İmam Musa Sədr “Əsr” surəsinin 3-cü ayəsinə (və təvasəv bil-həqqi və təvasəv bis-səbr) əsaslanaraq ictimai həyatın zəruri olması qənaətinə gəlir, guşənişinliyi ziyan və azğınlıq səbəbi hesab edirdi. O

¹ “Maun”, 4-7

² “Besət” həftənaməsi

deyirdi ki, Allah bu ayədə möminləri bir-birlərini tövsiyə etməyə dəvət edir. Deməli, möminlər bir-birlərini tövsiyə etmək üçün cəmiyyətdə iştirak etməlidirlər və bu yolla onların təkamülü üçün zəmin yaranır. Ayədə göstərilmiş tövsiyə kəlməsindən insanların bir-birinə kömək etməsi və ictimai həyat nəzərdə tutulur. Ayədəki bu göstəriş hər bir müsəlman üçün vacibdir. Hər bir müsəlman bu növ əməlləri yerinə yetirməli, imanını kamilləşdirməlidir. Əks halda onu əbədi ziyan və azgınlıq gözləyir.¹

İnfaq və dirçəliş

İmam Musa Sədr “Bəqərə” surəsinin 195-ci ayəsini (*Allah yolunda xərcləyin. Öz əlinizlə özünüüzü təhlükəyə atmayın, yaxşılıq edin! Allah yaxşılıq (ehsan) edənləri sevir.*) təfsir edərkən elm, təcrübə, can, mal, məqam və sair bu kimi şeylər bəxşiş etməklə gerçəkləşən infaqlar arasında can infaqının daha çox fəzilətli olduğunu bildirir. O deyirdi: Öz sərvətimizi kasıba verdikdə, məqam və vəzifəmizi başqasına tapşırıqda, yaxud elm və təcrübəmizi kiməsə bəxşiş etdikdə malik olduğumuz sərmayələrimizdən bir hissəsini əta etmiş oluruq. Lakin Allah yolunda canını verən şəxs həqiqətdə hər bir şeyindən əl çəkir. Buna görə də Allah-təala onun bütün günahlarını bağışlayır və şəhid qanı cəmiyyətin dirçəliş və möhkəmlik mənşəyinə çevrilir.

¹ “Dirasatun lil-həyat”

İmam Musa Sədr mal infaqını ictimai ədalətin gerçəkləşməsinə və ayrışeçkiliyə səbəb olan təbəqələrin yaranmasının qarşısının alınmasına səbəb sayır. O deyir:

“...Əgər cəmiyyətdə infaqın rəvac tapmaması nəticəsində müxtəlif təbəqələr arasında fasilələr yaranarsa və cəmiyyətə zülm-sitəm hakim kəsilərsə, bütün bunların zərər- ziyanı ilk növbədə infaqdan imtina etmiş şəxslərə, sonra başqa insanlara dəyəcəkdir. Eyni zamanda əgər infaqın rəvac tapması nəticəsində cəmiyyət dirçələrsə, bu dirçəlişdən ilk növbədə infaq edən şəxslər faydalanacaqdır.¹

¹ “Əhadisus-sehr”, s. 57-68

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

MƏZHƏBLƏR VƏ DİNLƏR ARASINDA VƏHDƏT

Vəhdət ruhu

İmam Musa Sədrin çoxdankı məqsəd və arzularından biri də bütün dünyada İslam ümmətinin bir olması idi. O gəncliyinin ilk çağlarından (Qum elmi hövzəsində təhsil alarkən) bu mühüm iş haqda düşünürdü. İmam Musa Sədr hövzədə keçirilən toplantılarda və ustadların qarşısında bu məsələni önə çəkirdi. 1947-ci ildə onun hələ iyirmi yaşı olmamışdı. Bu vaxtlar Əllamə Əmininin Nəcəfdən Tehrana gəlib bir neçə gün orada qalacağı haqda məlumat alır. İmam Musa Sədr fürsəti qənimət hesab edir və yaxın dostlarının biri ilə Tehrana, Əllamə Əmininin görüşünə tələsir. İmam Musa Sədr ustadın qarşısında müxtəlif elmi məsələləri bəyan etməklə yanaşı, düşmənə qarşı sünni ilə şiə arasında vəhdətin zəruriliyi haqda söz açırdı. O, ustadın qarşısında bu mövzuda danışır və öz əsaslarından müdafiə edirdi.¹ Sanki Allah-təala bu məsələni onun fitrətində İslam ümməti üçün əmanət qoymuşdu.

Beləliklə, imam Musa Sədr 1959-cu ildə Livana daxil olarkən ilk fürsətdə Sur şəhərində sünni alimləri ilə dostluq əlaqələri qurmağa başladı. O, sünnilərin müftisi Məhyəddin Həsənlə möhkəm əlaqələr

¹ “Nameye-Mufid”

saxlamağa başladı. Bu əlaqə o qədər yaxın və səmimi oldu ki, Qədir-xum bayramı, ramazan ayının gecələri, aşura və tasua günləri kimi mərasimlərdə onlar bir yerdə olurdular. Onlar “Qədim” məscidi və ya imam Sadiq (ə) mərkəzi kimi müştərək məkanlarda xütbələr oxuyurdular. Şiə və sünnilərdən ibarət xalq toplusu onların çıxışlarına qulaq asırdılar. Əgər onları tanımayan bir şəxs məclisə daxil olsaydı hansının şiə, hansının sünni olduğunu təyin edə bilməzdi.

İmam Musa Sədr deyirdi: Şiə ilə sünni arasında ixtilaf və ziddiyyət yoxdur. Bunlar vahid bir dindən olan iki məzhəbin ardıcıllarıdır. O bu düşüncəsi ilə Livandakı birləşdirici fəaliyyətlərini genişləndirdi. 1965-ci ilin yayında şimali Afrika ölkələrinə iki aylıq səfəri zamanı yeni və tarixi bir addım atmaqla Misir, Mərakeş və Əlcəzairin İslami mərkəzləri ilə Livan şiə mərkəzləri və elmi hövzələri arasında möhkəm və işlək əlaqələr yarada bildi. ¹

Tarixi bir məktub

İmam Musa Sədr “Livan şiələrinin ali məclisi” təşkil olunduqdan sonra bu məclisin rəyasətinin təyin edildiyi gün (hicri-şəmsi, 1348/3/2, cümə; miladi 1969/5/23) qətiyyətli nitq söylədi. Bu yığıncaqda Livanın böyük siyasi, məzhəbi, dini, elmi şəxsiyyətləri, mədəniyyət xadimləri və prezident cənab Şarl iştirak edirdi. İmam Musa Sədr iştirakçıları salamlayıb təşəkkürünü bildirdikdən sonra məclisə

¹ “Oğurlanmağın sirləri”, s.44

hazırladığı proqramını onlara açıqladı. O hazırladığı proqramda iki nöqtəyə xüsusi yer ayırmışdı:

1. Müsəlmanlar arasında ixtilaf yaranmaması üçün ciddi addımların atılması və kamil vəhdət əldə etmək üçün son dərəcə çalışmaq.

2. Livanın bütün dinlərdən olan tayfaları ilə həmkarlıq və ölkədə vəhdətin qorunması üçün çalışmaq.

Bu əsaslı proqram bir həftə sonra ali məclis tərəfindən nəşr olunmuş ilkin bəyanatda yenidən dərc edildi və Livanın hər bir yerində, əksər qəzetlərdə nəşr olundu. İmam Musa Sədr çıxış və bəyanatla kifayətlənməyib dərhal əməli addım atdı. 1348-ci ilin azər ayında (1969 oktyabr) Livanın müftisi Şeyx Həsən Xalidə bənzərsiz tarixi bir məktub yazdı. O məzhəblərarası birlik yaranması ilə bağlı dəqiq və zərif nöqtələri bəyan etməklə yanaşı bu mühüm və həlledici işdə ciddi addımların atılmasını istədi. Biz burada həmin məktubun tərcüməsini sizə təqdim edirik:

Bismillahir-rəhmanir-rəhim

Alicənab qardaşım, Livan respublikasının möhtərəm müftisi cənab Şeyx Həsən Xalidə.

Əssəlamu-ələykum və rəhmətullahi və bərəkətuhi.

Salam! Bəli, bu çətin günlərdə ümmətimiz nigarançılığa qərq olmuş, hər tərəfdən məntəqəni mühasirə etmiş təhlükə ilə üz bəüz dayanmışdır. Bu təhlükələr ümmətin bu gününü və gələcəyini tufan qarşısında qoymuşdur. Mən müsəlmanların əhatəli,

əlaqəli və aşkar bir vəhdətə olan ehtiyacını günbəgün daha çox hiss edirəm. Elə bir vəhdət ki, müsəlmanların pərakəndə söylərini və dağılmış sıralarını birləşdirsin. Elə bir şəkildə ki, ayaqlarının altını yaxşıca görə bilsinlər; tarixlərini, gələcəklərini qurmaqda və vəzifələrini yerinə yetirməkdə özlərinə etimad göstərsinlər. Söz birliyi, qüvvələrin birləşdirilməsi və işdə təkamül dinimizin şərəfli hədəflərindən və həzrət Peyğəmbərin (s) tövsiyələrindən olmaqla yanaşı şərəfətimizlə, bizim və gələcək nəsillərimizin varlığı ilə əlaqəli bir məsələdir. Bəli, həyati bir məsələdir! Söz birliyi şüar və yazı formasında məhdudlaşmamalıdır. Söz birliyi düşüncələrin təzahürü, qəlblərin döyüntüsü, gedilən yol və gələcəyin sütunları olmalıdır. Bu isə yalnız dərin düşüncəylə, daxildən gələn xüsusi təlaş və yuxusuz gecələrlə müyəssər ola bilər. Əgər belə olsa başqalarına nümunə olacaq vəhdət əldə edəcəyik.

Qardaş! İndi isə öz təcrübəmi təvazökarcasına sizə təqdim edirəm. Mən dörd ay öncə “Darul-əftar”dakı görüşdə ərz etdim ki, müsəlmanların, onların düşüncələrinin və qəlblərinin arasında söz birliyi yaratmaq, daha dəqiq desək, müsəlmanların vəhdətini genişlətmək, davamlı məhəbbət və düşüncə sütunları ilə möhkəmlətmək iki yolla gerçəkləşə bilər:

1. Vahid fiqh yaratmaq

İslam evi vahid bünövrəyə malikdir. Əqidədə, səmavi kitabda, başlanğıc və əməldə vahid olan İslam ümməti cüzi məsələlərdə də vəhdətə ehtiyacdır. Cüzi

məsələlərdə vəhdət yaratmaq və ya vəhdətə yaxınlaşmaq keçmişdəki saleh alimlərimizin nəzərindən qaçmamışdır. Min il öncə Şeyx Əbu Cəfər ibn Muhəmməd ibn Muhəmməd ibn Həsən Tusi fiqhın uyğunlaşdırılması mövzusunda “Xilaf” kitabını yazır. Əllamə Hilli (Həsən ibn Yusif ibn Mütəhhər) “Ət-təzkirə” kitabını yazmaqla Tusinin yolunu davam etdirir.

Fiqhdə uyğunlaşma fiqhdə vəhdətin yaranması ilə nəticələnir və bu şəriət hökmlərində vəhdətlə təkamülə çatır. Bizim dövrümüzdən otuz il öncə bir sıra dəyərli seçmə insanlar və mücahid İslam alimləri Qahirə şəhərində “Darut-təqrib beynəl məzahibil-islamiyyə” adı altında bir mərkəz təsis edirlər. Bu böyük şəxsiyyətlərin sırasında mərhum ustad Əkbər Şeyx Mahmud Şəltut, mərhum Şeyx Məhəmməd Mədəni, Əl-əzhər universitetində şəriət insitutunun rəisi, Livan, İran və İraqda Seyid Əbdül Həsən Şərəfüddin kimi böyük İslam alimləri, şiələrin təqlid müctehidi mərhum Ayətullah Seyid Hüseyin Bürucerdi, Darut-təqribin daimi baş katibi hörmətli Əllamə Şeyx Məhəmməd Təqi Qummi və ustad Əllamə Təbatəbainin adını çəkə bilərik. Darut-təqrib mərkəzi öz geniş xidmətlərindən əlavə, ayrı bir planı da həyata keçirmək arzusunda idi. Mərhum atam Seyid Sədrəddin “Ləvaul-həmd fil-əxbaril-xassə vəl-ammə” kitabını yazmaqla uyğun planın icrasına başlamışdı. Onun səyləri müxtəlif firqələr tərəfindən İslam Peyğəmbərindən (s) nəql olunmuş şəriət hökümləri və əqidəvi məsələlərə aid olan hədisləri

toplamağa yönəlmişdi. O istəyirdi ki, bu kitab Qurani-kərimdən sonra müsəlmanların ikinci müraciət yeri olsun. Daha dəqiq desək, o pak peyğəmbər sünnətində vəhdət yaratmaq üçün çalışırdı.

Bu mərhələdə həmin alimlərdən bəziləri və başqa insanlar İslam məzhəbləri və fiqh haqqında tədqiqatlar və əsərlər təqdim etdilər. Bu zaman növbə fiqhi ensiklopediyanın yazılmasına çatır. Dəməşq universiteti “Əl-movsuətul-fihiyyə” kitabını, Əl-əzhər universiteti isə “Movsuətun əbdun-nasir əl-islami” kitabını tərtib etməyə başlayır. Böyük ustad Seyid Məhəmməd Təqi Həkim uyğun fiqhın əsasları haqqında dəyərli bir kitab hazırlayır. Bu qurucu səylərin ilk səmərələrini İslam firqələrinin fəqihlərinin rəftarlarında açıq-aşkar müşahidə edirik. Bu o deməkdir ki, biz Allahın köməkliyi ilə “fiqhi vəhdət”in bir neçə addımlığındayıq.

2. Müştərək səylər

Bizim Livandakı şəraitimiz kimi müstəsna şəraitlərdə bu yoldan istifadə etmək daha münasibdir. Belə bir şəraitdə bu yoldan istifadə etsək daha tez nəticə əldə edərik. Bu yol müxtəlif hədəflərin gerçəkləşməsi üçün müştərək qüvvələrin çalışmasıdır. Bu yol öz-özlüyündə vəhdətyaradıcı amildir. Müştərək çalışmalar sayəsində qarşılıqlı etimad güclənir, qəlblərdə aramlıq yaranır, əqidə və münasibətlərdə vəhdət meydana çıxır. Müştərək çalışmaların bəzi məqsədlərini nəzərdən keçirək:

a) Şəri hədəflər

Dini mərasimlər və bayramları eyniləşdirmək, azan və camaat namazı kimi ibadətlərin təşkil olunması. Məsələn, yeni elmi üslubla üfüqdə ayın görüntü bucağını təyin edib, bayram gününü dəqiqləşdirməliyik ki, bütün müsəlmanlar bir gündə bayram etsinlər. Bu işlə bayramın fərqli günlərdə olması nəticəsində yaranmış ictimai problemlərdən də uzaq olarıq. Məsələn, tətil günlərinin bilinməməsi və bayram münasibəti ilə get-gəllərin çətinlik yaratması kimi məsələlər. Biz həmçinin hamı tərəfindən qəbul olunacaq azan forması haqqında düşünə bilərik.

b) İctimai hədəflər:

Müştərək səylərdən biri də savadsızlıqla, evsizliklə mübarizə, yetimləri himayə etmək və zəhmətkeş təbəqənin həyat tərzini yüksəltmək yönündə ola bilər. Bu məqsədlə müəssisələr təşkil etmək və ya mövcud müəssisələrə köməklik göstərmək çox sadə bir işdir.

c) Milli vəhdət:

Vətənpərvərlik hisslərimizdə vəhdətə malik olmağımıza şübhə yoxdur. Fələstinin azadlığı üçün fəal iştirak, məkirli düşmənin iti tamahından Livanı qorumaq vəzifəsi, Fələstinin müqəddəs müqavimət qüvvələrini himayə etmək, hər an gözlənilən təcavüzlə üzləşmək üçün qardaş ərəb ölkələri ilə yüksək şəkildə həmkarlığın zərurəti, İsrailin Livanla üzləşdikdə məğlub olub, istismar tamahını unutmaması üçün Livanda, xüsusi ilə də Livanın cənubunda mühafizə yaratmaq və bu kimi sair məsələlər azca belə ixtilafımız olmayan məsələlərdəndir. Bununla

belə uyğun hədəflərə çatmaq üçün dəqiq araşdırmalara, məsuliyyətlərin müəyyənləşdirilməsinə, bütün vətən oğullarının öz aralarında, ölkə məsulları və ərəb rəhbərləri ilə münasibətdə yekdil qərara gəlmələrinə, eləcə də bütün dünya müsəlmanlarının və vicdan sahiblərinin səfərbərliyinə ehtiyac var. Hər iki tərəf həqiqi iştirakçı olmalıdır, yəni əlimizdən gələni əsirgəməməliyik. Uyğun işlərin gerçəkləşməsi üçün icra planını birlikdə araşdırmalıyıq ki, fəaliyyətlərdə uyğunluq yaransın və çətinliklər asanlaşsın. Bütün bunlar cənabınıza təklif etdiyim bir sıra nümunələr idi. Ümid edirəm ki, məsələyə hərtərəfli baxılacaq və göstərişinizlə mütəxəssislər müştərək komitələr təşkil edib yubanmadan işə başlayacaqlar.

Alicənab! Bu məktubu imzalamamışdan öncə sizin diqqətinizi mübarək ramazan ayının yaxınlaşmasına yönəldirəm. Bildiyiniz kimi bu mübarək ay qəhrəmanlıq və mənəviyyat ab-havası yaratmaq üçün bənzərsiz fürsətdir. Bu yolla müsəlmanlar əbədi tarixi xatirələrini yenidən dirildib, öz böyük tarix səhnəsini təkrarlaya bilərlər. Beləliklə, ümid edirəm tez bir zamanda Darul-fətvanın məsullarına göstəriş verəsiniz ki, şiələrin İslami ali şurasının təbliğat və yayım komitəsinin üzvləri ilə əlaqə saxlasınlar. Fəal və mütəxəssis möminlərin bir qismi rəsmi təbliğat idarələrində iştirak etsinlər. Bununla da qəlblərdə qəhrəmanlıq, həqiqətsevərlik və xeyriyyəçilik şölələrinin alovlanması üçün mübarək aya uyğun ab-havanın yaranmasına lazım olan kamil proqramlar

gerçəkləşsin. İslama, mütləq yaxşılığa, şüələrin ali şurasındaki qardaşlarıma və iqlaslı qardaşınız üçün sizin can sağılığınızi arzulayıram.

Musa Sədr 27 rəcəb, 1389 (19 oktyabr, 1969)

Fiqhda vəhdət

İslamın sünni və şiələrdən ibarət böyük şəxsiyyətləri arasında məzhəblərarası vəhdət mövzusu ilə bağlı ilk mərhələdə mənfi və müsbət iki nəzəriyyə mövcuddur. Bu mövzuya mənfi yanaşanların fikrincə şiə və sünni arasında heç bir müştərək nöqtə mövcud deyil. Onların fikrincə bu iki məzhəbin hər bir şeyi bir-biri ilə fərqlidir; buna görə də vəhdət yaratmaq üçün nə imkan, nə də dəlil var. Bu fikirdə olanlar azlıq təşkil edirlər. Onların belə bir mövqe tutması sədaqətli və yaxşı niyyətlərdə olmalarına baxmayaraq, tarix boyu İslam düşmənlərinin, şərq və qərb istismarçılarının sui- istifadəsinə şərait yaratmış və İslam dünyası üçün bir çox problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bütün bunlar çox aydındır və izaha ehtiyac yoxdur. Bu mövzuya müsbət yanaşanlar da öz aralarında məsələnin necəliyi baxımından bir neçə qrupa bölünürlər.

Birinci qrupun fikrincə müsəlmanlar arasında vəhdət yaratmaq üçün məzhəblərin əqidə və əhkamlarında birliyə çatmağa ehtiyac yoxdur; hər bir məzhəb öz əqidə və əhkamını qorunmalıdır. Məzhəb ardıcılıarı öz əqidə və əhkamını qorumaqla yanaşı başqa məzhəbin ardıcılıarı ilə birlik yaratmalıdırlar. İmam Musa Sədr bütün bunların lazım olduğunu qəbul edir, lakin vəhdət əldə etmək üçün kifayət etmədiyini bildirir. Çünki əməl mərhələsində qarşıya

çıxan bir sıra problem və maneələr müsəlmanların vəhdətə çatmağını mümkünsüz edir.

İkinci qrupun əqidəsinə görə bütün İslam məzhəbləri öz əhkam və əqidələrini qorumaqla yanaşı məzhəblər arasındakı müştərək nöqtələri önə çəksinlər. Bu nəzəriyyə əsasında böyük və bərəkətli addımlar atılıb. Misal üçün mərhum Şeyx Tusi (r) dəyərli “Xilaf” kitabını yazıb. Həmçinin Əllamə Hilli “Təzkirə” kitabını tərtib etmişdir. Bu gün də bacarıqlı şiə və sünni alimləri tərəfindən “uyğun fiqh” mövzusunda dəyərli kitablar yazılmaqdadır.

Belə bir nəzəriyyə yalnız alimlər arasında və elmi məclislərdə gündəmdə olmuş, lakin milyonlarla insan toplusu üçün mühüm təsir bağışlaya bilməmişdir.

Böyük ehtimalla əsasən imam Musa Sədrin rəhbərlik etdiyi üçüncü qrup digər nəzər sahiblərinə və onların ardıcılılarına hörmətlə yanaşaraq, irəli sürdükləri nəzəriyyələrinin kifayət etmədiyini bildirmişlər. Beləliklə, onlar fiqhdə vəhdət nəzəriyyəsini irəli sürmüşlər. İmam Musa Sədr deyir: “İslam evi vahid sütunlar üzərində ucalmışdır. İslam ümməti eyni əqidəyə, kitaba və kökə malikdir. Uyğun məsələlərdə bir əqidədə olan ümmət cüzi məsələlərdə də vəhdətə ehtiyaclıdır.”¹

İmam Musa Sədr h.q. 1389-cu il zil-hiccə ayında (miladi, 1970) Qahirə şəhərində keçirilən illik İslami konfransda elmi şəxsiyyətlər qarşısında çıxış etdi. O öz çıxışında həmin mövzunu vurğuladı. İmam Musa

¹ Şeyx Həsən Xalidə yazdığı məktubun bir qismi

Sədr uyğun mövzu haqqında hazırladığı planını iclasda açıqladı. Onun planı əksəriyyət tərəfindən qəbul olundu. İmam Musa Sədr Qahirədə çap olunan “Əl-müsəvvər” qəzetinin müxbirinə müsahibə verərkən məzhəblərarası vəhdətlə bağlı verilmiş sualı belə cavablandırdı:

“...Bu iş yalnız fiqhi vəhdətə çatdıqdan sonra mümkündür. Məzhəb rəhbərlərinin zahiri müzakirələri və boş söhbətləri ilə heç nə alınmayacaq. Çünki məzhəblər öz ardıcıllarının canına hopmuşdur. Mən uyğun hədəfin gerçəkləşməsi üçün İslam dünyasının böyük alimlərindən təşkil olunmuş bu topluma ümidvaram. Qahirə İslam dünyasında münasib mövqeyə malik olduğu üçün bu hədəfin gerçəkləşməsində təsirli rol oynaya bilər...” (Bu müsahibənin tam mətni 1970/3/7 tarixində Livanın “Əl-ənvar” qəzetində dərc edilmişdir.)

O İslam məzhəblərinin alim və fəqihləri ilə keçirdiyi hər bir görüşdə məzhəblərarası vəhdət məsələsini önə çəkir, xüsusi ilə fiqhdə vəhdət mövzusunı açıqlayırdı. Sonrakı il (1971/4/19) Qahirədə keçirilən İslami araşdırmalar cəmiyyətinin altıncı konfransında iştirak edib, Misirin döyüş cəbhəsində və Süveyş kanalında hərbi qüvvələrin nümayəndələri ilə görüşdü. Daha sonra qəsbkar İsrailə qarşı cihadın əhəmiyyətini izah edib, İslam ümmətinin vəhdətə çatması məsələsinə işarə etdi. O həmçinin dini atributlar və mərasimlərdə vəhdət əldə etməyin

əhəmiyyətini vurğuladı.¹ Hicri-şəmsi 1352-ci ildə (miladi 1973) Əlcəzairdə keçirilən “İslami təfəkkürün tanınması” yeddinci illik konfransda Əlcəzair nəşri olan “Əl-mücahid” jurnalına verdiyi müsahibəsində yenidən uyğun mövzunu açıqlamağa başladı.²

Əlbəttə imam Musa Sədrin fiqhdə vəhdət deməkdə məqsədi o deyildi ki, məzhəb fəqihləri arasında heç bir fikir ayrılığı olmasın və onların hamısı fiqhi məsələlərdə eyni fitva versinər. Onun fikrincə yaranmış ixtilaf fiqhin kamilləşməsinə, ictihadın dirçəlməsinə və müctəhidin hərəkətinə səbəb olur. O deyir: Nə qədər ki, bu fikir ayrılıqları nəzəri xarakter daşıyır, xeyir-bərəkət, inkişaf və təkamül səbəbi olacaqdır. Lakin cəmiyyətdə əməli baxımdan fərqli fitvalar verilərsə, bu halda fitva və dini atributlarda pərakəndəlik məzhəb ardıcıllarının pərakəndəliyinə səbəb olacaqdır. Demək, İslam ümmətinin parçalanmaması üçün bütün nəzəriyyələr sonda vahid bir şəkil almalıdır. İmam Musa Sədr misal üçün həcc əməllərini, azanı, dini bayramları, ramazan və şəvval ayının daxil olmasını qeyd edərək deyir:

“...Məsələn, yeni elmi üsulubla üfüqdə ayın görünmə bucağını təyin edərək bayram gününü dəqiqləşdirmək olar. Bununla da müsəlmanlar hamısı bir gündə bayram keçirər. Eyni zamanda bayramın bir neçə gündə keçirilməsi nəticəsində yaranan get-gəllərin və tətil günlərinin dəqiq vaxtının bilinməməsi

¹ “Əl-mühərrir” qəzeti, Beyrut, 1971.4.20

² “Əl-mücahid” jurnalı, nömrə 678, 1393-cü il rəcəb 13, Miladi 1973

kimi problemlər aradan götürülər. Həmçinin hamının qəbul edəcəyi azan forması haqda araşdırma aparmaq olar...”¹

İmam Musa Sədrin fiqhədə vəhdət təklifi ilk dəfə olaraq h.q. 1389-cu il rəcəb ayının 27-si (məbəs bayramı günü) Livanın müftisi Şeyx Həsən Xalidə yazdığı məktubda bəyan olundu. Həmin tarixdən təqribən otuz dörd il keçir. Kiçik bir kənd şəklini almış bugünkü dünya, xüsusi ilə də İslam dünyası fiqhi vəhdətin həyata keçməsinin zərurətinə gündü gündən daha çox ehtiyac duyur. Amerikanın başçılığı ilə dünyanın istismarçıları hər gün boş bəhanələrlə İslama qarşı müharibə elan edir və hər dəfə İslam ölkələrindən birinə təcavüz edib öz imperialist siyasətlərini həyata keçirirlər. Belə bir vəziyyətdə kiçik İslam kəndindən bir-birinə zidd səslərin ucalması ağılsızlıqdır.

Əlbəttə bu mühüm işin gerçəkləşməsi asanlıqla başa gələsi deyil. Uyğun məqsədə çatmaq üçün İslam dünyasının dərddli alimlərinin, böyük fəqihlərinin səylərinə, düşüncələrinə və tədbirlərinə ehtiyac var. İmam Musa Sədr də bu həqiqəti nəzərdən qaçırmırdı. O məktubunun başqa bir qismində belə deyir:

“...Bununla belə uyğun hədəflərə çatmaq üçün dəqiq araşdırmalara, məsuliyyətlərin müəyyənləşdirilməsinə, bütün vətən oğullarının öz aralarında, ölkə məsulları və ərəb rəhbərləri ilə münasibətdə yekdil qərara gəlmələrinə, eləcə də bütün

¹ Livanın müftisi Şeyx Həsən Xalidə yazdığı məktubun bir qismi

dünya müsəlmanlarının və vicdan sahiblərinin səfərbərliyinə ehtiyac var. Hər iki tərəf həqiqi iştirakçı olmalıdır, yəni əlimizdən gələni əsirgəməməliyik. Uyğun işlərin gerçəkləşməsi üçün icra planını birlikdə araşdırmalıyıq ki, fəaliyyətlərdə uyğunluq yaransın və çətinliklər asanlaşsın.

Məsihi alimlərlə əlaqə

İmam Musa Sədr İslam məzhəbləri arasında vəhdətdən əlavə, ilahi dinlər arasında bir növ birliyin olması fikrində idi. Buna görə də Livana daxil olarkən siyasi və məzhəbi məsihi qrupları ilə əlaqələr saxlamağa və danışıqlar aparmağa səy göstərdi. O bu məqsədyönlü işini günbəgün genişləndirməkdə idi. Qısa bir müddətdə bütün məsihi alim və şəxsiyyətlərlə tanış oldu, onların bir çoxu ilə, xüsusi ilə də Yepiskop Yusif əl-Xuri (Mitran Maruni) ilə rəsmi şəkildə dostluq rəbitəsi qurdu.¹

O qurduğu əlaqələrlə kifayətlənmir və daim məsihi zümrələri ilə münasibətini genişləndirirdi. Bəzi seçilmiş məsihiləri ictimai fəaliyyətlərində və xeyir işlərində özünə həmkar etdi. 1959-cu ilin yayında məsihilərin tanınmış şəxsiyyətlərindən biri Rəflə Mənsəd özünün buz istehsal edən emalatxanasının qazancının üçdə birini xeyriyyəçi müəssisələrdən birinə vəqf etdi. Bu xeyriyyə cəmiyyəti Livanın cənubundakı imkansızlara kömək məqsədi ilə imam Musa Sədr tərəfindən idarə olunurdu. İki məsihi

¹ İmam Musa Sədr, “Məhrumların ümidi”, s.278

həkim həmin müəssisənin rəsmi üzvü oldular. Onlar müraciət edən xəstələri pulsuz müalicə edirdilər.¹

Məzlum məsihinin himayəsi

1341-ci ilin tir ayında (1962 yanvar) Sur şəhərində dondurma satan bir müsəlman öz qonşusu olan başqa bir dondurma satan məsihiyə zülm etdi. O xalq arasında şayiə yaydı ki, məsihilərin dondurması İslam baxımından mürdardır və müsəlmanlar ondan alıb istifadə etməməlidirlər. Bu təbliğat öz təsirini göstərdi və məsihinin ticarəti zəiflədi. Bu vaxt məsihi imam Musa Sədrə şikayət edib ondan kömək istədi. İmam macərədan xəbərdar olan kimi əvvəlcə məsihinin könlünü aldı, sonra həmin müsəlmana xəbər göndərdi ki, öz pis əməlindən əl çəksin. Lakin o imam Musa Sədrin nəsihətlərinə qulaq asmadı. Bir neçə gün sonra imam Musa Sədr kitab əhlinin pak olmasına əsaslanan öz aşkar fitvasına arxalanaraq bir neçə nəfərlə yanaşı məsihinin mağazasına getdi. İmam Musa Sədr yenidən məsihinin könlünü alıb, onun dondurmasından yedi. O bu hərəkəti ilə zülmə düçar olmuş bir məsihinin hüququnu müdafiə etdi.²

Bu mövzu Livanın “Ən-nəhar”, “Əl-həyat” və “Lisanul-hal” kimi mühüm qəzetlərində geniş əks-səda doğurdu, imam Musa Sədrin vasitəsi ilə məsihiyyətlə İslam arasındakı əlaqələrin möhkəmlənməsinə səbəb oldu. O həmin il Mitran və

¹ “Ayın söhbəti salnaməsi”, 2-ci il, s.39

² “Şiənin izzəti”, s.216

sair seçilmiş üzvlərin dəvəti ilə “ictimai hərəkatın dirçəlişi mərkəzi şurası”na üzv oldu. Daha sonralar məsihi rəhbərlərin dəvəti ilə onların kilsə kimi dini mərkəzlərində müxtəlif mövzular haqda, xüsusi ilə də dinlərarası münasibət barədə söhbətlərdə iştirak etdi.

Məsihilərlə birgə yaşayış

O bu yolda böyük addımlar atır və belə deyirdi: “...biz vahid bir İslam cəbhəsi yaratmağın tərəfdarıyıq. Elə bir cəbhə ki, məsihi həmvətənlərimizlə həmkarlıq etmək üçün bizə qüdrət versin və biz məsihilərlə müsəlmanların yaşamasını mümkün bir iş hesab edək. İsrail dünyada belə bir işin mümkün olmamasına çalışır. İsrail çalışır ki, yəhudi, müsəlman və məsihinin bir-birinin kənarında yaşaya biləsi müstəqil Fələstinin yaranması mümkün olmasın...”¹

Onun fikrincə müsəlmanlarla məsihilərin birgə yaşaması misilsiz bir anlaşmadır. Bu nemətdən ictimai problemləri həll etmək üçün faydalanmaq lazımdır. O bu baxımdan o qədər səy göstərərək inkişaf etdi ki, əxlaqi cəhətdən məsihi məclislərində etimad qazandı. İmam Musa Sədr bu barədə belə söyləyir: “...Livanda məsihilərin təhsil mərkəzi sayılan və keşiş hazırlayan “Dəyrel-məxxiləd” adlı bir müəssisə məni söhbət etmək üçün dəvət etdi...Söhbətimdən bir müddət ötdükdən sonra müəssisənin müdiri Livanın ümumi təbliğat idarəsinin məsihi müdirinə belə

¹ “İmam Musa Sədrin rəvayətində Livan”, Əli Höccəti Kermani, s.86

demişdi: Seyid Musanın bir saat ərzində bu məclisə bəxş etdiyi ruhaniyyət bizim bunlara altı il ərzində öyrətdiyimiz ruhaniyyətdən üstün idi. Bəli! Bu həqiqət mənə yox, pak İslam dininə aid edilməlidir...”¹

Onun məsihi cavanlara, tələbələrə və elmi şəxsiyyətlərə ardıcıl olaraq söhbət etdiyi mühüm məsihi məclislərindən biri də Trablos şəhərinin böyük və tarixi Mar-marun kilsəsində təşkil olunurdu. Bəşra şəhəri Livanın maruni məsihilərinin əsas mərkəzlərindən biridir. Bu şəhərə minlərlə cavan və müxtəlif məsihi zümrələrindən olanlar toplanır, vəsfə gəlməz eşq və maraqla imam Musa Sədrin söhbətlərinə qulaq asırlar.² Bu cavanlar imam Musa Sədrə aşiq olmuşlar. Belə ki, onların əksəri əqd oxutdurmaq üçün imam Musa Sədrin yanına gedirdilər.³

İllik iclasın təşkili

Hicri-şəmsi, 1344-cü ilin ordıbehişt ayında (miladi 1965, may ayı) imam Musa Sədr başqa bir mühüm addım ataraq İslam və Məsihiliyin elmi şəxsiyyətləri ilə həmkarlıq etməklə “İslam və Məsihiyyət arasında söhbət” adı altında elmi iclas təşkil etdi. Bu iclas “Ənduhul-Lobnaniyyə” məhəlləsində keçirildi.

¹ “İslam siması” salnaməsi, s.90

² “Şiənin izzəti”, s.142, höccətul-İslam Seyid Əbuzər Amilidən nəql olunub.

³ İmam Musa Sədr, “Məhrumların ümidi”, s.281

İclasda İslam və məsihiyyətin Nəsri Solhəb, Corc Xızr, Fransua Dobrelator, Yusif Əbuhəlqə, Həsən Səb, Yevakim Mübrək və Sübhi Saleh kimi tanınmış şəxsiyyətləri iştirak edib, məruzələr söylədilər. İmam Musa Sədr bu iclasda iştirakçılar üçün yenilik sayılan “İslam və iyirminci əsrin mədəniyyəti” mövzusunda geniş söhbət etdi.¹

Bu iclasda müsəlman və məsihi alimlərinin söhbətləri tir ayınadək dinlərarası söhbətlərin genişlənməsinin yolları barədə oldu. Müştərək bir bəyanatla söhbətlərin ilk mərhələsi sona çatdı. Bu bəyanatda bir neçə əsas nöqtəyə işarə olunmuşdu:

1. Təkallahçılıqda dinlərin müştərək tərəflərini önə çəkmək;

2. Əxlaqı və insani dəyərlərin qorunması;

3. İslam və məsihiyyət arasında danışıqların genişlənməsində Livanın müstəsna rolu;

4. Dinlərarası danışıqların Livanda milli vəhdətin möhkəmlənməsində mühüm rolu;

5. Səməvi dinlərin müqayisəli araşdırılması üçün ali məktəbin təsis olması;

6. Danışıqların genişlənməsi üçün bütün müsəlman və məsihi alimlərinin həmkarlığının zərurəti.

Bu iclas sonrakı illərdə də “İslam və məsihiyyətdə ədalət” kimi müxtəlif mövzularla öz fəaliyyətini davam etdirdi. İclasda İslam və məsihiyyətin siyasi, mədəni və elmi şəxsiyyətləri iştirak edirdilər.

¹ Uyğun çıxışın bütöv mətni “Əbcədiyyətul-həvar” kitabı, s.43-də dərc edilmişdir.

Vəhdət bayraqları

İmam Musa Sədr bir şiə alim və ruhani kimi məsihilərin tanınmış şəxsiyyətləri və xalq ilə əlaqələri möhkəmlətmək üçün rəsmi iclaslardakı iştirakı ilə kifayətlənmirdi. O, bayram günlərində və müxtəlif münasibətlərlə onların evlərinə gedib, yas məclislərində iştirak etməklə məsihilərin sevinc və kədərinə şərik olurdu. Məsihilər ona öz rəhbərləri qədər hörmət edirdilər. Hətta bəzi hadisələrdə rəhbərlərindən çox ona inam göstərirdilər.

İmam Musa Sədr Hicri-Şəmsi 1356/5/31 (1978. m.) tarixində “Mondi morning” jurnalına verdiyi müsahibəsində məsihilər arasındakı mövqeyini belə təsvir edir:

“...Güman etmirəm ki, Livanda mənim tək kimsə bütün dinlərə məxsus insanların birgə yaşayışı və milli vəhdətin qorunması üçün bayraqdarlıq etmiş olsun. Mən Musa Sədr adlı bir şəxsiyyət olduğumdan daha çox milli vəhdət simvolu olmuşam. Beləliklə, fitnəkarların nəzərinə aradan götürülməyim lazım idi. Mən bütün dini tayfaların rəisləri ilə siyasi, mədəni və ictimai əlaqələr saxlamağımla yanaşı elə bir inam qazanmışdım ki, üç il öncə kilsədə mömin məsihilər üçün oruc moizəsin (məsihilərin xüsusi mərasimi) oxudum. Belə bir iş bəlkə də tarixdə ilk dəfə idi. Macəranın sonundan agah olduğunuz üçün erz edirəm: Mənim etdiyim iş buna bənzəyir ki, bir məsihi rəhbər müsəlmanlar üçün cümə namazının xütbəsini oxuyur. Buna görə də mən sülhsevər

Livanda müxtəlif tayfaların birgə yaşayışının bayraqdarı, milli vəhdət və təkallahçı dinlərin qardaşlıq simvolu idim. Beləliklə, mənim mənəvi şəxsiyyətimə terror üçün təbliğatlarla hücumla başladılar, bütün işlərimi və siyasi mövqeyimi sual altına aldılar...”¹

Keşiş Yevakim Mübarək adlı məsihi məzhəb rəhbərlərindən biri Beyrutun “Ən-nəhar” qəzetindəki məqaləsində öz nəzərini belə bildirir:

“... Əlbəttə heç kəs Seyid Musa Sədrin şiə olmasını inkar etmir. O öz fəaliyyətinə bu ölkənin şiələrinin hüquqlarını qorumaq məqsədi ilə başladı. Lakin bu fəaliyyət indi daha uzaq görünəklə davam etdirilir. Şiələrin daim İslamda ədaləttələb və ziyalı təbəqə olduqlarını unutmamalıyıq. Onlar bu yolda çoxsaylı qurbanlar vermişlər. Buna görə də livanlıların xeyiri ondadır ki, keçmişdə azadlıqtələb və insani məqsədlərini nəzərə alaraq marunilər və dəruzilər hərəkətinə hörmət etdikləri kimi, indi də Musa Sədr hərəkətinə köməkçi olmalıdırlar. Bu hərəkət Fələstin inqilabı ilə əlaqəli və həmahəngdir...”

Livanda tanınmış məsihi təfsirçisi ustad İlyas Əl-Dəyri imam Musa Sədr şəxsiyyətinin bu yönümü haqqında belə yazır:

“...Allah-təala imam Musa Sədrə yüz il qorusun! Onun ömrün uzatsın ki, dünyada oyadıcı zəng olsun; xalq nigarançılıqdan gözünü yuma bilməyib nalə çəkdiyi vaxt yuxuya qərq olmuşları ayılsın. Allah

¹ “Tərcoman” jurnalı, s.42

onu öz tayfasına və Livanın sair məhruqları üçün daim qorusun...

...Bu Livanda köməksizlər və zülmə düçar olmuşlar nə qədər çoxdur! Zülmü məhv edib, məhrumiyyəti aradan götürəcək bir ələ necə də çox ehtiyac var! Onun səsi kimi bir səsə, qəlbi kimi bir qəlbə hədsiz ehtiyac duyulur...Bəlkə birinci dəfədir ki, dini bir şəxsiyyətin hərəkəti firqə rəngini almamış və təəssübdən uzaq qalmışdır.

Bütün bunlara səbəb odur ki, bu imam və şiə rəhbərin hərəkəti maruniləri, sünniləri, ortodoksları heyran edib bir araya gətirmişdir... Xülasə, budur imam Sədr! Budur cəmiyyətin, tayfasının, siyasi rəhbərlərin və günahsız mömin dəstəsinin nəzərində onun aşkar həqiqətlər və sənədlər əsasında təyin olunmuş məqamı!

BEŞİNCİ FƏSİL

ŞƏXSİYYƏTLƏRİN NƏZƏRİNDƏ

Bu hissədə imam Musa Sədr şəxsiyyətinin müxtəlif yönümləri ilə daha yaxşı tanış olmaq üçün elmi, dini, siyasi və ictimai şəxsiyyətlərin nəzərlərinə müraciət edəcəyik. Qeyd edək ki, imam Musa Sədrin imam Xomeyni (r) ilə əlaqələrinin başlanğıcı onun Qum şəhərində təhsil dövrünə təsadüf edir. Böyük İslam inqilabının əvvəllərində imam Musa Sədr inqilaba xidmət göstərən dəyərli hövzə şəxsiyyətlərindən idi. Hicri-Şəmsi 1342-ci il xordad ayının 15-də, İmam Xomeyni (r) həbs olunarkən imam Musa Sədr onun azad olması üçün beynəlmiləl addımlar atmağa başladı. O cümlədən, Vatikanın papasının xarici işlər üzrə müavini ilə görüş keçirdi. O bu yolla məzlum İran xalqının səsini dünyaya çatdırdı. 1979-cu ildə, İslam inqilabı genişləndiyi vaxt imam Musa Sədr (müəmmalı şəkildə yoxa çıxmazdan bir həftə öncə) Fransanın “Lumond” qəzetində bu inqilabı peyğəmbərlər hərəkətinin davamı kimi təqdim etdi. O, İmam Xomeynini “Əl-imamul-əkbər” adı ilə tanıtdırdı.¹

Həzrət İmam Xomeyni (r)

“...Cənab Sədr elə bir insandır ki, mən onu böyütdüyümü deyə bilərəm. O bir övlad kimi mənə

¹ İmam Musa Sədr, “Məhrumların ümidi”, 10-cu fəsil

əzizdir. Ümid edirəm ki, o inşaallah sağ-salamat qayıdacaq. Çox təəssüf ki, indi onu öz aramızda görmürük...”¹

“...Mən uzun illər cənab Sədri görmüşəm, deməliyəm ki, onu mən böyütmüşəm. Mən onun fəzilətlərini, Livana getdikdən sonra göstərdiyi xidmətlərini və Livanın ona olan ehtiyacını yaxşı bilirəm. Ümid edirəm ki, inşaallah o qayıdacaq və müsəlmanlar ondan istifadə edəcəkdir...”²

Ayətullah Seyid Əli Xamenei

“...O şad və fəal alimin iyirmi ilə yaxın müddətdə Livanın siyasi və ictimai səhnəsində Livana və şüalərə təqdim etdiyi bir sıra xidmətlərinə işarə edək:

Livan şüalərinə şəxsiyyət bəxş etmək, onları vəhdətə çatdırmaq; bu ölkədə siyasi tayfalar və müxtəlif dinlərin ardıcılıqları arasında birlik yaradıb, onları bir-birinə hörmət etməyə dəvət etmək; qəsbkar sionist rejimini mütləq şər qüvvə kimi tanıtdıraraq onlarla həmkarlıq etməyin haramlığını açıqlamaq.

Şüa dünyasının alim ailələrindən birinin yadigarı və Qum elmi hövzəsinin övladı olan bu böyük alim İran mübarizləri ilə həmkarlıqla və mədəniyyət sahəsindəki fəaliyyətləri ilə İslam inqilabının rəhbərinə öz səmimiyyət və hörmətini göstərdi. O Hərtərəfli bir şəxsiyyət ərəsəyə gətirmişdi. Alicənab İmam (r) inqilabın qələbəsinin əvvəllərində müxtəlif

¹ “Səhifei-imam”, c.12, s.318

² “Səhifei-imam”, c.13, s.166

bəyanatlarla öz hörmətini bu əziz şəxsiyyətə bildirirdi...”¹

Ustad şəhid Mürtəza Mütəhhəri

Əgər cənab Musa Sədr hal-hazırda olsaydı, dünya haqqında dəqiq məlumata malik olduğu üçün dünyanın durumunu imam Xomeyniyə açıqlaya bilərdi. O güclü mütəxəssis kimi, mövzuları və ehtiyacları təyin edə bilərdi...

Hökmələr aşkardır, bizim hamımızın problemi mövzuları tanınamamışıdır. Bu gün mövzuları izah etmək üçün ən layiqli şəxslərdən biri cənab Musa idi... Təəssüf ki, siz hələ də necə bir insanı itirdiyimizi bilmirsiniz. Biz inqilabımızın ən böyük elmi və fikri köməkçilərindən birini əldən verdik. Cənab Musa əməl dünyasında ehtiyacları dərk etmişdi. İcraçılığa aid məsələləri və yaranmış problemləri bilir, hiss edirdi. Əksər mövzularla bağlı fiqhi hökümlərə malik idi. Onu bizdən çox planlaşdırılmış şəkildə aldılar... O çox dərin məsələləri asanlıqla həll edirdi. Cənab Sədr molla Sədranın kəlamlarını düzgün anlamış nadir şəxsiyyətlərdən idi...²

Ayətullah Əli Əkbər Haşimi Rəfsəncani

...1948-ci ildə təxminən on dörd yaşım var idi. Həmin vaxtlar onunla tanış oldum... O xoş bəyanlı, xoş simalı insan idi və gözəl şəxsiyyətə malik idi.

¹ “İran İslam respublikası” qəzeti, 5783-cü nömrə, s.4

² Doktor Sadiq Sultani Təbatəbaidən nəql olunub

Həmin vaxtlar o mənim daim fikrimdə hörmət bəslədiyim fəzilətli alimlərdən idi. Mən onun “Mütəvvəl” dərində iştirak edib faydalanırdım... Həmin vaxtlar onu bir İslam mütəfəkkiri kimi tanıyırdım...

...“Şiə məktəbi” jurnalında elmi və İslami rəngdə olan birinci dərəcəli şəxsiyyətlərdən istifadə etməyə çalışırdıq. Məsələn, mərhum mühəndis Bazarqan, doktor Səhabi, mərhum şəhid Mütəhhəri, mərhum şəhid Behiştə və bu kimi şəxslər...¹

Ayətullah Seyid Musa Şübeyri Zəncani

Cənab Musa yüksək elmi, əxlaqi və mənəvi xüsusiyyətə malik idi. O çox sürətlə işləyirdi...Fitrətə uyğun və saf düşüncəyə malik idi. Onda həqiqət axtarışında olan ruh mövcud idi. Güclü diqqət baxımından birincilərdən idi...Onun başqa bir səciyyəsi də aydın bəyana malik olması idi... Onun səs tonu çox münasib idi. Dərslərdə heç kəs onun söhbətlərindən yorulmurdu. O həmçinin çox ədəbli idi... Biz heç vaxt onun səsini qaldırdığını, kobud danışdığını və kiminsə haqqında təhqiramiz kəlmələr işlətdiyini görmədik. Onun üstün və dəyərlə cəhətlərindən biri də insafli olması idi. O çox yüksək insafa malik idi. Həqiqətsevər ruhu onun vücuduna qələbə çalmışdı. Heç zaman öz sözünü yeritmək istəməzdi... Qarşı tərəfin haqq olmasını etiraf etmək onun üçün çox adi bir iş idi.

¹ “Nameyi Müfid”, nömrə 16, s.31

...O İran və Livanda təcrübəli siyasətçilərin iştirak etdiyi iclaslarda olur və cavan olmasına baxmayaraq, onlarla ayaqlaşır. Lazımınca müzakirə aparır və hamının öhdəsindən gəlirdi. Bütün bunlar onun zati istedadının tələbləri idi. Zətən ayıq-sayıq idi. Həm elmi, həm də siyasi sayıqlıq əldə etmişdi...¹

Ayətullah Mirza Əli Meşkini

...Əvvəlcə deməliyəm ki, hər kəs onun haqqında xeyir danışsa, öz səviyyəsini artırmışdır. Biz imam Musa Sədrin məqamını çox uca bilirik. O ilahi dinə möhkəm bağlanmış dindar bir insan idi. O həm siyasəti, həm də dini anlayırdı... Gərək deyim ki, cənab Sədr şiə aləminin zəruri ehtiyaclarından idi. O dünyanın ən dahilərindən idi!

İrana səfərində onun görüşünə getdik. İmam Musa Sədr həmin iclasda o dövrün tələbələri üçün o qədər də aydın olmayan bir söhbət etdi. Lakin İran İslam inqilabının qələbəsindən sonra onun uyğun söhbətində nə demək istədiyi aydın oldu...²

Ayətullah Seyid Əbdül-Kərim Musəvi Ərdəbili

...Cənab Musa öz düşüncə və xarakterinə xas bir çox yeni sözlər deyir və bu sözləri izah edirdi. Bəli, yeni sözün nəticəsində xüsusi böhran yaranır... Yəni, ümumi təfəkkür mövzunu dərk etmir... Cənab Musa

¹ “Besət həftənaməsi”, 12-ci il, nömrə 26, s.4

² Həmin mənbə, s.8.

da t f kk r  zamanı ötmüş Ő xl rd n idi. Onun təfəkküründə yüz və ya iki yüz il sonra adilŐs c k, baŐa d Ő l c k mövzular var idi... Əlbəttə bəziləri bütün elmi, dini və siyasi Ő xsiyy tl r kimi onun haqqında da Őayiy  yayırdılar. İmam Musa ona qarŐı olan kin-k dur tl rd n amanda deyildi. Bəzən onun haqqında Őayiy l r deyilirdi. Lakin o bu növ sözlərlə t sirl n c k insan deyildi...

...Cənab Musa planlı Őekild  d Ő n r v  n  etdiyini tam dəqiqliklə bilirdi. Fikrimcə  g r o indiyədək qalardısa çox qiymətli ehtiyaclarımızdan hesab olunar, İslam inqilabında baŐqa  ziz qardaŐlarla yanaŐı həzrət İmamın xidmətində hədsiz faydalar verərdi...¹

Őahid doktor Mustafa  amran

...Bu böyük Ő xs 1400 ildən sonra Ői liyy  təkan verəcək hərəkat yaratmaŐa qadir oldu. O Ői liyi hərəkətə gətirdi. Elə bir hərəkat yaratdı ki, bu hərəkat Livanın hakim təbəqəsini titr tdi, İsraili d ŐŐt  saldı v  zalım ərəb rejimləri qorxuya d Őd l r. Bizim İslam inqilabımız qələbəyə  atmazdan ill rc  öncə bu böyük insan plan cızırdı...

...Hadisələrin əvvəlindən indiyədək bir söz deyib bir yol gedən yeganə Ő xs idi. H tt  Fəth kimi hər gün sözlərini d yiŐ nl rd n fərqli olaraq. Onun Ő arları v  proqnozları həqiqətə baŐlıdır. Heç bir xarici dövlətdən pul almayan, heç kəsə n k rlik etməyən v  heç kəsin

¹ Həmin mənbə, s.20.

sözü ilə oturub-durmayan yeganə şəxsdir. O yalnız və yalnız xalqın xeyiri üçün və öz ideyaları əsasında çalışırdı. Bilirəm ki, Sədr haqqında bu qədər danışdığım üçün bəzilərinin mənə irad tutub, hissə qapıldığımı düşünməsi mümkündür. Lakin, əslində belə deyil. Mənim bütün gördüklərim, vücudumla hiss etdiklərim, başqaları ilə, hətta Yasir Ərəfatla müqayisələr, ona qarşı bu qədər ədalətsiz töhmətlər və onun bu yolda fədakarlığı və sabitqədəmliyi çətin ki, məni sakit buraxsın. Mən bütün bunlarla yanaşı, kimlərsə hissə qapılacağımla düşünəcək deyə, həqiqəti gizlədə bilmərəm. Bir cümlə ilə deyim ki, paklıq, fədakarlıq, iman və şəxsiyyətdə rəhbərliyə iddialı tanıdığım şəxslər ilə Sədr arasında yerlə göy qədər fərq var...¹

Fuad Şəhab (Livanın keçmiş prezidenti)

...Əgər məsihilərin belə bir şəxsiyyəti olsaydı, onu müqəddəslik məqamına çatdırardılar. Bu insana bütün vasitə və imkanlarla kömək etmək lazımdır...²

Camal Əbdun-Nasir (Misirin prezidenti)

Ey kaş Əl-əzhər universitetinin cənab Musa kimi rəisi olaydı...³

¹ “Livan” , Şəhid Çəmran, s.91

² “Şiənin izzəti”, s.18

³ “Yadnameye-imam Musa Sədr”, s.268

Əmir Əbdüllah (Ərəbistanın kralı)

...Mən həyatım boyu imam Musa Sədr kimi ayıq-sayıq, geniş məlumatlı, gözəl xasiyyətli, insan və cazibəli şəxsiyyət görməmişəm...¹

Fələstinin tanınmış vətəndaşlarından biri

...And olsun Allaha, əgər imam Musa Sədr şüa olmasaydı Fələstinin təşkilatları, sünnilər və sairləri onu Allahlıq məqamına çatdırardılar. Çünki tutduğu mövqeyi, fədakarlıqları, şücaətləri bəşər taqətindən üstün idi. O iman qüvvəsi ilə qalib oldu...²

Seyid Həsən Nəsrullah (Hizbullahın baş katibi)

...İmam Musa Sədr yalnız müqavimət hərəkatının yox, bir çox atılmış addımların və əldə edilmiş nailiyyətlərin bünövrəsini qoymuşdu. Bütün bunlardan xəbərsiz qalacağımız halda zəmanə karvanından geri qalmış olacağıq. İmam Musa Sədrin Livanda olması ruhaniyyətin bir daha yenidən öz insani, şəri və mədəni məsuliyyətinə öhdədar olmağına səbəb oldu. Onun Livanda olması ruhaniyyətin güc və intiqam yox, insani, ilahi və şəri üsulların siyasət səhnəsinə daxil olması ilə nəticələndi. Bütün bu işlər imam Sədrin bir çox fədakarlıqlar edib, töhmətlərlə razılaşmasına səbəb

¹ “Şüanın izzəti”, s.15

² “Livan”, şəhid Cəmran, s.321

oldu. İmam dini siyasətə və siyasəti dinə qaytardı. Əlbəttə uyğun mövzu bu gün bizə adiləşib. Lakin imam Livana gələrkən bütün bu işlər çox təəccüblü və qeyri- adi idi. Belə bir dəvətçini çox rahatlıqla mürtədlik, fasiqlik və dindən çıxmaq kimi töhmətlərlə ittiham edirdilər. Siyasətçilər belə bir ixlaslı, üstün, ayıq-sayıq və pak insanın onların fəaliyyət dairəsinə daxil olmasına dözə bilmirdilər. Başqa bir tərəfdən bəzi ruhanilər də belə bir şəxsi qəbul edə bilmirdilər...

...İmam Musa Sədrdən öyrəndik ki, qəsbkarlar tərəfindən işğal olunmuş əraziləri sülh yolu ilə geri qaytarmaq olmaz. Ondan öyrəndik ki, qəsb olunmuş torpaqları yalnız cihad, şəhadət, fədakarlıq, daş və qan vasitəsi ilə qaytarmaq olar. Biz öyrəndik ki, bu torpaqları Əhməd Qəsir, Bilal Fəhs və bu kimi şəhadəttələb insanların canfəşanlıqları ilə geri qaytarmaq mümkündür... İmam Musa yalnız məhdud bir sahədə yox, ölkənin müxtəlif iş yönümlərində bünövrəçi hesab olunurdu... ¹

¹ “İslam respublikası” qəzeti, nömrə 6229, s.15

ALTINCI FƏSİL

ƏSƏRLƏRİ

İmam Musa Sədr yorucu siyasi, ictimai, mədəni və məzhəbi məsuliyyətləri ilə yanaşı, parlaq və əbədi əsərlərin müəllifi oldu. Bu əsərlər iki hissəyə bölünür. Onun əsərlərinin bir hissəsi özü tərəfindən qələmə alınmış, başqa bir hissəsi isə müxtəlif şəxslərin vasitəsi ilə toplanıb, tərtib olunmuş və çapa verilmiş söhbətləri, müsahibələri və bəyanatlarından ibarətdir. Onun əsərlərinə nəzər salaq:

1. İslam məktəbində iqtisad

Əvvəlcə “İslam məktəbi” jurnalının birinci il sayının girişində dərc olundu. Sonralar 1969-cu ildə bu kitabın dəyərli məqalələri mərhum höccətül-İslam vəl-muslimin Əli Höccəti Kermaninin müqəddiməsi və şərhilə müstəqil şəkildə çap olundu. İndiyədək on iki dəfə yenidən çap edilmişdir.

2. İslam və təbəqələrin fərqlənməsi problemi

İmam Musa Sədr bu yazıda elmi və iqtisadi bacarığını tarixin və nəzər sahiblərinin mühakiməsinə verir. O bu əsərdə marksizm və kapitalizm nəzəriyyələrini araşdırmış, sonra sinfi ixtilafların aradan götürülməsi və ictimai ədalətin icra olunmasında İslamın mövqeyini açıqlayır. Sonda belə nəticə əldə edir ki, hər iki məktəb, kapitalizm və marksizm heç bir yolla bəşəriyyətin iqtisadi və məişət

problemlərini həll edə bilməz. Bu problemlərdən qurtulmağın yeganə yolu İslam və Əhli-beyt məktəbinə sığınmaqdır. Bu əsər məqalə şəklində olmuş və Hicri-şəmsi, 1338-ci ilin ordibeheşt ayında (hicri-qəməri, 1378 şəvval ayı) “Şiə məktəbi” jurnalında çap olunmuşdur. Çap olma tarixi və yayım baxımından xüsusi əhəmiyyətə malik idi. Şəhid Mürtəza Mütəhhəri kimi böyük alimlər bu məqaləni mütalə edərkən, məqalədə yeniliklərin olduğunu və hazırkı şərait üçün zəruriliyini bildirirdilər.¹

3. İslam və XX əsr mədəniyyəti

Bu kitab imam Musa Sədrin qələmi ilə ərəb dilində yazılmışdır. Kitabda İslam mədəniyyətinin imtiyazları möhkəm əsaslarla bəyan olunur, müsəlmanlar öz İslami mədəniyyətlərinə və şəxsiyyətlərinə qayıtmağa çağırılır. Müəllif bu əbədi əsərdə İslam mədəniyyətinin ana xəttini şərh etmiş, bu mədəniyyətin digər mədəniyyətlər qarşısında mövqeyini dəyərləndirmişdir. Bu kitab cənab Əli Höccəti Kermaninin vasitəsi ilə 1969-cu ildə tərcümə olunub, çapa getmişdir. Son zamanlar kitab onuncu dəfə yenidən çap olundu.

4. Minbər və mehrab

Bu kitab imam Musa Sədrin müxtəlif mövzularda söhbətlərinin, müsahibələrinin və məktublarının

¹ Əli Dəvani, ustad Şəhid Mütəhhəridən xatirələr, s.26

toplusudur. Əsər tədqiqatçı alim cənab Seyid Hüseyn Şərəfüddin (imam Musa Sədrin bacısının yoldaşı) tərəfindən toplanıb çapa verilmişdir. Bu əsər də cənab Əli Höccəti Kermani tərəfindən tərcümə və nəşr olunmuşdur.

5. Əhadisus-səhər

Bu kitab imam Musa Sədrin bəzi Quran surələrinin təfsiri mövzusunda söhbətlərinin toplusudur. Bu söhbətlər mübarək ramazan ayının səhərlərində Beyrut radiosundan yayımlanırdı. Son dövrlərdə cənab Seyid Hüseyn Şərəfüddin bu söhbətləri toplayıb kitab tərtib etdi. Əsər Livanda çap olundu.

6. Dirasatun lil-həyat

Bu kitab da müxtəlif məclislərdə bəyan olunmuş bəzi surələrin təfsirindən ibarətdir. Əsər Seyid Hüseyn Şərəfüddin tərəfindən tərtib edilmiş və əl-imamus-Sədr mərkəzi vasitəsi ilə Hicri-qəməri 1420-ci ildə (miladi 1999) Beyrutda çap edilmişdir.

7. Əl-İslam vət-tərbiyətul-Mədinə

8. Əl-İslam vət-tətəvvur

9. Əl-İslam vəl-mirəh

10. Əl-İslam vəl-ibadat

11. Təəmmulat hovləl bəhsu təalimul-İslami

12. Əl-müamilatul-cədidə fi zəvil-fiqhil-İslami

Sadaladıqlarımızdan əlavə bir sıra başqa kitablar imam Musa Sədrin əsərlərindən hesab olunur.

İmam Musa Sədr yuxarıda qeyd olunmuş əsərlərdən əlavə müxtəlif kitablara müqəddimələr də yazmışdır. Bu müqəddimələr öz növbəsində çox dəyərlidir. Onlardan bir neçəsi ilə tanış olaq:

1. “İslam fəlsəfəsinin tarixi” kitabına müqəddimə

Kitabın müəllifi fransalı professor Hanri Korbendir. İmam Musa Sədr bu müqəddimədə müəllifin Quran rəmzlərinə, İslam həqiqətlərinə tam diqqətlə yanaşmasını xüsusi qeyd edərək bu haqda mühüm bir mövzunu davam etdirir. Sonda imamət, vilayət, şiə ilə sünni arasındakı fərq, rəhbərlik, imam Mehdi (ə.c.) və bu kimi əqidəvi məsələlər barəsində açıqlamalar verir. Həmçinin müəllifin bu mövzuda olan bəzi mətləblərini tənqid edir.

Bu kitab fransız dilində yazılmış, ərəb və fars dillərinə tərcümə olunmuşdu. Cənab Nəsir Mürüvvət və Həsən Qubeysi kitabı ərəb dilinə çevirmişlər. İmam Musa Sədr kitabın ərəbcəsinə müqəddimə yazmışdır.

2. “Məniyə hədisul-ğədir” kitabına müqəddimə

Bu kitabın müəllifi mərhum Ayətullah Seyid Mürtəza Xosrovşahidir. İmam Musa Sədrin kitaba yazdığı müqəddimə “Səbiqatul-ğədir” başlığı altında on bir səhifədən ibarətdir. Qədir hadisəsinə aid izahatdan sonra tarixi və etiqadi baxımdan bu hadisə ilə bağlı rəvayətlərin, hədisçilərin, təfsirçilərin, kəlam və lüğət əhlinin mövqeyi ilə maraqlanır.

3. “Fatimeyə-Zəhra (s)” kitabına müqəddimə

Bu kitabın müəllifi livanlı yazıçı və ədib Süleyman Kəttanidir. İmam Musanın iyirmi səhifədən çox olan müqəddiməsi həzrət Zəhranın (s) şəxsiyyəti haqqında dəyərli söhbətlərdən ibarətdir. Qadının İslamda mövqeyi, qadın və kişi hüquqlarının bərabərliyi və bu kimi əsas və faydalı məsələlər haqqında müxtəsər şəkildə söz açmışdır. O, qadınların nöqsanlarını bildirən hədis və rəvayətləri diqqət və ədalətlə araşdırır. Sonda hicabın fəlsəfəsi mövzusunda bir sıra mətləbləri bəyan edib şübhələrə cavab verir.

4. “Qurani-kərim və təbii elmlər” kitabına müqəddimə

Bu kitabın müəllifi Yusif Mürüvvətdir.

Bu böyük şəxsiyyətdən yuxarıda sadaladığımızdan əlavə onlarla məqalə, söhbətlər, müsahibələr, elmi yaddaşlar bizə yadigar qalmışdır. Bütün bunlar yaxın

gələcəkdə “Əl-imamus-sədr” müəssisəsi tərəfindən toplanıb oxuculara təqdim olunacaq.

YEDDİNCİ FƏSİL

PAKLARIN AQİBƏTİ

Düşmənlərin qorxusu

İmam Musa Sədrin Livandakı iyirmi illik davamlı söyləri şərqdə böyük dəyişikliklərə səbəb oldu. Afrika və Avropa ölkələrinə səfərləri, elmi, mədəni və dini konfranslarda iştirakı onu dünya nüfuzlu şəxsiyyət etdi. O, dəyərli düşüncələrini işə salmaqla İslam və qeyri-İslam ölkələrində milyonlarla insanın qəlbində özünə xüsusi yer tutdu. O, dünyada vahid İslam ümmətinin bünövrəsini qoyub, müsəlmanları qərb və şərq istismarçılarının cəngindən qurtarmaq üçün səy göstərirdi.

Həmin vaxtlar həzrət imam Xomeyninin (r) səmavi nidası Nəcəf şəhərindən dünyaya yayıldı. İmam Musa Sədr bu tanış səsi eşitdikdə “Lumond” qəzetində (1979-cu ildə, oğurlanmazdan bir həftə öncə) İslam inqilabını rəsmi şəkildə peyğəmbərlər hərəkatının davamı adlandırdı. O, imam Xomeynini (r) bu inqilabın böyük rəhbəri kimi dünyaya tanıtdırdı. Beləliklə, şərq və qərb nəhəngləri təhlükə hiss etdilər. Onlar bilirdilər ki, əgər imam Musa Sədrin qüdrətli biləngləri həzrət imam Xomeyninin (r) dəmir yumruqları ilə birləşərsə, daha onlar üçün qarətçilik etməyə heç bir fürsət qalmayacaq. Onlar bundan öncə bir neçə dəfə imam Musa Sədrə sui-qəsd hazırlamışdılar, lakin hər dəfə rüsvay olmuş və oxları daşa dəymişdi. Lakin bu dəfə çarəsizlikdən başqa bir

köklü plan cızdılar. Onlar regiondakı məxfi əllərindən birinin vasitəsi ilə imam Musa Sədrİ İslam ümmətindən alıb, siyasi tarix səhnəsindən kənarlaşdırmaq qərarına gəldilər.

Aşkar adam oğurluğu

İmam Musa Sədrin Livana gəldiyi ilk günlərdə Liviya dövləti və prezidenti onun ən qatı düşmənlərindən hesab olunurdu. Livanda bu ölkəyə məxsus çox güclü təşkilatlar və qəzetlər mövcud idi. Onlar daim imam Musa Sədrə qarşı namərdcəsinə hücumlar edir, töhmətlər vururdular. Liviya dövlətinin imam Musa Sədrlə əlaqələri o qədər soyuq və qərəzli idi ki, cənab Əbdüs-Səlam Cəlvəd 1976-cı ildə Livana qırx beş günlük səfərində müxtəlif partiya və təşkilatların rəhbərləri ilə görüşərkən imam Musa Sədrə adicə üzlaşməkdən boyun qaçırmışdı. 1975-ci il iyul ayının 12-də iclaslardan birində təsadüfən onunla rastlaşdıqda söz verdi ki, yaxın gələcəkdə Beyruta qayıdıb onunla görüşəcək. Lakin o yenidən Beyruta iki həftəlik səfərində öz vədəsinə əməl etmədi.¹

İmam Musa Sədr İsrailin Livanın cənubuna təcavüzlərinin qarşısını almaq üçün Ərəb-İslam ölkələrinə səfərlərindən birində Hicri-Şəmsi 1358-ci ilin mordad ayında (1979. m.) Əlcəzairdə olmuşdu. O orada prezidentlə, milli azadlıq cəbhəsinin rəhbərlərindən olan Həvari Bumdin və Məhəmməd

¹ “İmam Musa Sədrin oğurlanmasının sirləri”, s.15

Səlah Yəhyavi ilə görüşüb söhbət etmişdi. Bu görüşdə ona təklif olundu ki, Liviya ölkəsinə də səfər edib öz səfər planını təkmilləşdirsin. İmam Musa Sədr müsəlman millətlər və ölkələr arasında vəhdət yaratmaq istədiyi üçün bu düşmənçiliyi davam etdirməyə heç bir dəlil görməyib təklifi qəbul etdi. O Hicri-şəmsi 1357-ci ilin şəhrivər ayının üçündə, cümə günü (hicri-qəməri, 1398, ramazanın 22-si; miladi, 1978 avqustun 25-i) Əlcəzairdən Liviyaya daxil oldu. Liviyanın informasiya vasitələri öz rəsmi qonaqlarının gəlişi və onun səfər proqramı haqqında heç bir məlumat vermədilər. İmam Musa Sədr Liviyada qaldığı günlərdə heç kəslə, hətta ailə üzvləri, ali məclis nümayəndələri və Livanın xarici işlər nazirliyi ilə də əlaqə saxlamadı. Bu onun daimi adətinin ziddinə idi. Livan şüalərinin ali məclisi Liviyanın Livandakı konsulundan bu haqda məlumat istədi. Lakin o cavabdan boyun qaçırdı. Sonra Livanın baş naziri cənab Səlim əl-Hüssə bu haqda məlumat verildi. O dərhal Liviyanın konsulunu çağırtdırıb rəsmi və təcili cavab istədi. Bir gün sonra Liviyanın konsulluğu tərəfindən cavab gəldi ki, imam Musa Sədr və onun yoldaşları (Şeyx Məhəmməd Yəqub və Əbbas Bədrüddin) 1398-ci il ramazanın 28-i günorta, 881 nömrəli İtaliya hava xətti ilə Romaya getmişdir. Sonra Livanın prezidenti cənab İlyas Serkis məsələni Müəmmər Qəzzafinin özü ilə araşdırmaq qərarına gəldi. Lakin o bu işə müvəffəq olmadı. Çünki telefonda bildirilirdi ki, bu nömrə vasitəsi ilə Qəzzafi ilə əlaqə saxlamaq olmaz, başqa bir nömrə yığın.

Amma başqa nömrə ilə də əlaqə saxlamaq mümkün deyildi...

Bu müəmmalı hadisə baş verdikdən sonra Liviya dövləti suallar qarşısında sükut etdi. Cavab verməyə məcbur olduqdan sonra Liviya dövlət nümayəndələrinin bütün cavabları ziddiyyətli idi. Hətta Qəzzafinin cavablarında və 1978-ci il sentyabrın 18-ində Liviya dövlətinin rəsmi bəyanatında da ziddiyyətlər gözə dəyirdi. Bizim burada həmin mövzu barədə geniş söhbət etmək imkanımız yoxdur. (Geniş məlumat almaq üçün müraciət edin: “İmam Musa Sədrin oğurlanma sirləri”, s.15) Başqa bir tərəfdən, İtaliyanın bütün mühakimə orqanları baş vermiş hadisənin aydınlaşması üçün 1978-ci il sentyabrın üçü öz araşdırma vasitələrindən geniş şəkildə istifadə edir və belə bir nəticəyə gəlir: İmam Musa Sədr və onun yoldaşları Liviyadan nə hava xətti ilə və nə də başqa heç bir nəqliyyat vasitəsi ilə bu ölkəyə gəlməmişdir. İtaliya dövləti rəsmi şəkildə bu mövzunu Livan dövlətinə və şüələrin ali məclisinə bəyan etdi. Livanın təhlükəsizlik orqanlarının araşdırmaları da bu nəticəyə gəlmişdi. 1980-ci il fevral ayının 15-də Liviya rəhbərləri öz təhlükəsizlik orqanlarının saxta məlumatlarına istinad edərək İtaliya məmurlarından bu istiqamətdə araşdırmalar aparılmasını istədilər. İtaliyanın məhkəmə orqanları növbəti dəfə geniş araşdırmalar aparıb, öncəki qərarlarını bir daha təsdiqlədilər. Onlar Liviya təhlükəsizlik orqanlarını saxtakarlıqda ittiham etdilər.

Livan şialərinin ali məclisinin rəis müavini mərhum Şeyx Muhəmməd Mehdi Şəmsuddin ilk mətbuat konfransında bu tarixi cinayətin məsuliyyətini Qəzzafinin öhdəsinə qoydu. Livan şialərinin ali məclisi müxtəlif bəyanatlarla həmin fikri bildirdilər. Həmçinin bəzi ərəb ölkələrinin başçıları da bu hadisənin məsuliyyətinin Qəzzafinin üzərində olduğunu bildirdilər.

Əks-əməllər

İmam Musa Sədrin oğurlanma səbəbi dünyaya yayılarkən İslam dünyasını nigarançılıq və iztirab bürüdü. Onu azacıq tanıyan millətlər kədərləndilər. Məsihilər və müsəlmanlardan ibarət Livan xalqını həyəcan bürüdü, bu ölkənin bütün şəhər və qəsəbələrində etiraz aksiyaları başlandı. Livanın müxtəlif nöqtələrində, o cümlədən Bəəlbək, Sur, Seyda, Beyrut, Trablos kimi şəhərlərdə mitinqlər və yürüşlər başlandı. Belə yürüş və mitinqlər bu ölkədə çox az görünmüşdü. Təkcə Sur şəhərində yürüşlərdə 100 min nəfərdən çox iştirakçı var idi. Qadın və kişi, qoca və cavan, yaşlı gözlərlə və kədərli simalarla öz imamlarından ayrı düşdükləri üçün çox narahat idilər. Onlar heç cür sakitləşə bilmirdilər.

Həzrət imam Xomeyni (r) həmin vaxtlar Nəcəfi-Əşrəf şəhərində olurdu. O bu acı xəbəri eşidən kimi yubanmadan Yasir Ərəfata teleqraf vurdu. Teleqrafın mətni belədir:

Rəhman və rəhim Allahın adı ilə.

Fələstin azadlıq təşkilatının icraçı komitəsinin rəisi cənab Yasir Ərəfat!

Livan şiiələri məclisinin rəisi cənab höccətul-İslam seyid Musa Sədrin vəziyyəti haqqında heç bir məlumatım yoxdur. Bu mənim nigarançılığımıza səbəb olur. Sizdən xahiş edirəm ki, mümkün qədər tez onun harada olmasından xəbər tutasınız. İslam hədəflərinə çatmaqda tövfiq əldə etməyinizi istəyirəm.

Ruhullah Musəvi Xomeyni.”¹

Həmin vaxtlar Suriyada Fələstin məsələsi ilə bağlı Hafiz Əsədin başçılığı ilə “Səhud” konfransı keçirilirdi. Həzrət imam Xomeyni (r) cənab Hafiz Əsədə də teleqram vurdu. Uyğun teleqramın mətni belədir:

Rəhman və rəhim Allahın adı ilə.

Salamımı təqdim etdikdən sonra!

Mən cənab höccətul-İslam Musa Sədrin itməsindən nigaranam. Sizdən xahiş edirəm ki, bu məsələni Fələstin hadisəsi ilə bağlı toplanmış ölkə başçıları ilə müzakirəyə qoyasınız və onların söylərini bu məsələyə yönəldəsiniz. Biz və İran xalqı bu əsrdə Amerikaya arxalanaraq milləti diktatorluq alovunda yandıran, kütləvi qırğınlar edərək, bütün azadlıqlardan məhrum edən bir rejim altındayıq. Biz İslam dövlətlərinin başçılarından günahsız İran millətinin azadlığı üçün kömək istəyirik. Sizin müsəlman qardaşlarınız şahın zülümkar məmurlarının ayaqları altında əzilmişlər. İranın əksər mühüm

¹ “Səhifeye-imam”, c.3, s.458

şəhərlərində mövcud olan hərbi hökumət milləti cana gətirmişdir.

İslam peyğəmbərindən (s) nəql olunmuş hədisə əsasən məzlum milləti müdafiə etmək gücündə olan bütün insanlar və rəhbərlər məsuliyyət daşıyırlar.”

Vəssəlamu ələykum və rəhmətullahi və bərəkətuh.”

Ruhullah Musəvi Xomeyni¹

Qum, Nəcəf və Məşhədin əzəmətli təqlid mərcələri, islami təşkilatlar, xaricdə təhsil alan tələbələr, siyasi, mədəni, dini və məzhəbi şəxsiyyətlər tərəfindən bütün dünya boyunca müxtəlif teleqraflar Liviya, Əlcəzair və Suriyaya sel kimi axmaqda idi. Həzrət imam Xomeyni (r) hər bir fürsətdə uyğun məsələyə qayıdırdı. Liviya dövləti imamı bu ölkəyə dəvət etdikdə o bu dəvəti qəbul etmir və hər şeyi imam Musa Sədrin itməsi ilə izah edir.² Həmçinin Qəzzafi İrana gəlmək istəyərkən bəziləri onun imam Xomeyni (r) ilə görüşü üçün zəmin yaratmağa çalışırdılar. Lakin imam onu qəbul etməyib belə buyurdu: “Hələ cənab Musanın məsələsi aydınlaşmayıb, mən onu necə qəbul edim?!” Buna görə də Qəzzafi İrana gedə bilmədi.³

Höccətül-İslam Seyid Kazim Xansari Liviya dövlətinə İran İslam respublikasının ilk səfiri kimi ezam olunarkən həzrət imam Xomeyni (r) onu çağıraraq, təkidlə bildirdi ki, əgər cənab Musa haqqında

¹ Həmin mənbə, c.2, s.479

² “Şəfəq rəngi ilə təmas”, s.234

³ “Nameye-mufid”, nömrə 16, s.26

məlumat əldə edərsə dərhal, bilavasitə mənə xəbər versin. İmam ona bildirdi ki, bu haqda heç kəslə, hətta Əhmədlə də söhbət etməsin.¹ Amerikanın Tehrandakı səfirliyi ələ keçirildikdə Livanın tanınmış məsihilərindən olan Ğəssan Toini girovların imam Musa Sədrlə əvəz olunmasını təklif edir. İmam Xomeyni (r) onun təklifini qəbul edir. Lakin...²

Həyat müjdəsi

İmam Musa Sədr və onun iki yoldaşı h.q. 1357-ci il iyun ayının doqquzu günortadan sonra (hicri-şəmsi, 1398, ramazanın 25-i; miladi, 1978 Avqustun 31-i) Qəzzafinin görüşünə getmək məqsədi ilə Liviya dövlət məşinlarına minmək üçün Əş-şati mehmanxanasından xaric olarkən bir neçə an mehmanxananın qarşısında göründükdən sonra oğurlandılar. Bu tarixdən təxminən otuz ilə yaxın bir vaxt keçir. Bu otuz il ərzində imam Musa Sədrin şəhadət və ya vəfatını bildirən heç bir sənəd yoxdur. Əksinə, bu mücahid fəqihin ərəb dünyasının İslam mübarizləri və alimləri ilə birgə Liviya zindanlarında əsirlik həyatı yaşaması haqda dəlillər var. Burada uyğun dəlillərdən bir neçəsinə işarə edirik:

1. Hicri-şəmsi 1357-ci ilin bəhmən ayında Monte-karlo radiosu Amerikanın xarici işlər nazirliyinin orqanları tərəfindən bildirdi ki, imam Musa Sədr yaşayır və Liviyada həbsdədir.

¹ “Şiənin izzəti”, s.15

² Həmin mənbə

2. Hicri-şəmsi 1358-ci il tir ayında Küveytin “Əl-qəbz” qəzetində elan olundu ki, imam Musa Sədr sağdır və səhrada yerləşən Sirət şəhərinin 200 kilometrliyindəki Buhadi hərbi hissəsində həbsdə saxlanılır.

3. Həmin ayda Küveytin “Əs-siyasət” qəzetində xəbər verildi ki, imam Musa Sədr Liviya və Çad sərhədlərinin yaxınlığındakı hərbi hissədə saxlanılır.

4. Yenə də həmin vaxtlar “Əl-vətənu-l-ərəbi” jurnalı bəzi ərəb diplomatlarının açıqlamalarına əsaslanaraq imam Musa Sədrin diri olması xəbərini təsdiqləyib, onun Çad sərhəddinin yaxınlığında və Səbhanın cənub qərbində yerləşən hərbi hissədə həbsdə saxlandığını bildirdi.

5. Hicri-şəmsi 1358-ci ilin azər ayında Fələstinin “Əs-surə” qəzeti Yasir Ərəfatın sözlərinə və başqa on dörd dəlilə əsaslanaraq İmam Musa Sədrin Liviyada saxlanılmasını elan edərək bu işdə Qəzzafini ittiham etdi.

6. Hicri-şəmsi 1359-cu ilin şəhrivər ayında İspaniyanın “Əl-faiz” qəzeti Suriya və Əlcəzairin bəzi orqanlarına əsaslanaraq belə yazmışdı: İmam Musa Sədr bu ilin fərvərdin ayında Əlcəzair sərhəddinin yaxınlığındakı hərbi hissədə saxlanılırdı. Qəzetdə bildirilirdi ki, Livanın “Ən-nəhar” qəzetinin rəisi və bu ölkənin BMT-dəki daimi nümayəndəsi Ğəssan Toini amerikalıların imam Musa Sədrə Tehrandakı amerikalı girovların dəyişdirilməsi təklifini İslam respublikasının orqanlarına xəbər verib.

7. Həmin ay Fransanın Luksenburq radiosu imam Musa Sədrin Əlcəzair sərhədləri yaxınlığındakı hərbi hissədə saxlandığını xəbər verdi.

8. Hicri-şəmsi 1359-cu il azər ayında Küveytin “Əl-ənba” qəzetində xəbər verildi ki, imam Musa Sədr yaşayır və Liviyada həbsdə saxlanılır.

9. Hicri-şəmsi 1361-ci ilin isfənd ayında “Əd-dəstur” jurnalında İrənin Liviyadakı konsulunun adından bildirilirdi ki, Afrika ölkəsi olan Qana vətəndaşlarından bəziləri 1359-cu ilin isfənd ayında imam Musa Sədr Çad sərhəddinin yaxınlığında və Səbha məntəqəsində yerləşən hərbi hissədə görmüşlər.

10. Hicri-şəmsi 1361-ci ilin fərvərdin ayında Səudiyyə Ərəbistanının “Əl-mədinə” və “Ukkaz” qəzetlərində bildirilirdi ki, İmam Musa Sədr ən azı h.q. 1360-cı ilin ortalarına qədər Liviyada həbsdə olmuşdur.

11. 1364-cü ilin fərvərdin ayında “Əl-vətənu-ərəbi” jurnalının baş redaktoru jurnalda bildirirdi ki, ərəb diplomatları və Livianın bəzi müxalif şəxsiyyətlərinin bəyanatlarına əsasən, imam Musa Sədr h.q. 1359-cu ilin ortalarında Livianın mərkəzindəki “Fəzan” səhrasından Trablös şəhərindəki “Babul-əziziyə” hərbi hissəsinə aparılmışdı.

12. Hicri-şəmsi 1365-ci ilin tir ayında “Əş-şərqu-ovsət” qəzetində Livanın Seneqaldakı səfiri tərəfindən nəql olunurdu ki, bu ölkənin rəhbərlərinin dediyinə görə imam Musa Sədr diridir və Liviyada həbsdədir.

13. Hicri-şəmsi 1366-cı ildə amerikalı müxbir Piter Sereva “İmam Musanın sirli şəkildə itməsi” adlı kitabında Mişel Karin adlı ingilis müxbirinin verdiyi məlumatların üzərindən pərdə götürərək bildirir ki, imam Musa Sədr h.q. 1360-cı ilin axırlarında Livianın cənub şərqində, Kəfra şəhərində yerləşən bir məhəllədə saxlanılmış. O Liviya dövlətinin bəzi vəzifəli şəxslərinin bəyanatlarına əsasən yazmışdır ki, cinayətin faş olmaması üçün onun yeri tez-tez dəyişdirilirdi.

14. Hicri-şəmsi 1367-ci ilin qış aylarında Avropa və Livan mətbuatı yazırdı ki, Fransada yaşayan əksinqilabçı İran vətəndaşı Mehdi Ruhani adlı bir şəxsin Avropanın bəzi agentliklərindən aldığı məlumatlara görə, İmam Musa Sədr diridir və o yaxın gələcəkdə azad olunacaqdır. O İmam Musa Sədrin qardaşı mərhum Ayətullah Seyid Rza Sədr üçün qısa bir film göndərirdi. Bu qısa kadrda imam Musa Sədr ruhani libasında, saqqalı ağarmış halda, zindan qoruyucularının arasından keçərkən lentə alınmışdı.

15. Hicri-şəmsi 1371-ci ilin şəhriyər ayında “Əl-həyat” qəzeti Liviya mənbələrinə əsaslanaraq belə yazırdı: İmam Musa Sədr diridir. O Kəfra hərbi hissəsində həbsdə saxlanılır.

16. Livianın insan hüquqları müdafiəsi təşkilatı h.q. 1379-cu ildə keçirdiyi illik hesabatında Ərəb, Afrika və Avropa dövlətlərinin beynəlxalq təşkilatlarını imam Musa Sədrin oğurlanma məsələsini araşdırmağa və onun aqibətinin təyin olunması üçün səy göstərməyə çağırırdı.

17. H.q. 1380-cı ilin ordibehişt ayının 13-də Livianın Milli Nicat Cəbhəsi dünyanın internet şəbəkələrində belə elan etdi: h.q. 1376-cı ilin axırlarında Trablös şəhərindəki Əbu-Səlim zindanının məhbuslarından bəziləri imam Musa Sədrin görmüşlər; imam Musa Sədrin ötən ramazan ayından bir az əvvəl başqa yerə aparılmışdır...

İmam Musa Sədrin qüdrətli vücudu Livanın və İslam dünyasının ictimai-siyasi səhnəsində İslam məzhəbləri və İslamla məsihiyyət arasında vəhdət simvolu oldu. Buna görə də daim ixtilaf, təfriqə səbəbi olanlar onu İslam ümmətindən aldılar. Onların mühüm hədəflərindən biri də bu idi ki, yenidən, əvvəlcə Livanda, sonra İslam dünyasında parçalanma və ixtilaf yaratsınlar. Sonda Allahdan istəyirik ki, tarixin bu böyük insanını yenidən ümmətə qaytarsın ki, İslam və bəşəriyyətin düşmənləri arzularını özləri ilə qəbrə aparsınlar. “Vəllahu əla kulli şeyin qədir.”

Son söz

Təxminən otuz ildir ki, imam Musa Sədrin faydalı və dəyərli vücudu İslam ümmətindən alınmışdır. Hələ də müsəlmanlar, hətta pakfitrət məsihi və yəhudilər də mübariz şiə ruhanisinin ayrılığında əzab çəkirlər. Onlar hələ də möhkəm qamətini görmək, vəhdət yaradan və hikmət dolu səsini eşitmək arzusu ilə saniyələri sayırlar. Lakin bir şey bu böyük müsibətin ağırlığına dözməyi ümmət üçün asanlaşdırır: Tarixin böyük insanının düşüncə və amalları bu gün müxtəlif

İslam cəmiyyətlərində gerçəkləşməkdədir. Onun məktəbinin övladları bu gün Livanda həqiqi yetkinliyə çatmışlar. Onlar müqəddəs hizbullah qiyafəsində fəaliyyət göstərirlər. Bütün bunlar imam Musa Sədrin istədikləri idi.

Bu yazının son sözü kimi öz yerini tutan, İslam respublikasının banisi həzrət imam Xomeyninin (r) dürrəfşan kəlamı imam Musa Sədr məktəbinin övladlarına və İslam ümmətinə qəlb aramlığı verə biləcək həqiqətlərdəndir. İmam Xomeyni (r) bu kəlamları İmam Musa Sədrin möhtərəm ailəsinin hüsurunda buyurmuşdur. Biz burada uyğun kəlamın bir hissəsini nəzərdən keçiririk:

“...Bütün məsələlərə asanlıq gətirən budur ki, biz, bizim millətimiz və cənab Sədr məktəb yolunda bir çətinliyə düşər olmuşuq... Söhbət vəzifədən getdiyi vaxt bilirik ki, vəzifəmiz İslama xidmət göstərməkdir. Bu vəzifənin icrasında azca müvəffəq olsaq, bu əsil xeyirin fəvqündə olan bir xeyirdir. Müvəffəq olmasaq yenə əsil xeyirə çatmışıq. Xeyrimiz budur ki, biz İslama xidmət və məktəb yolundayıq... Hələ də deyirlər ki, cənab Sədr Liviyadadır. Deyirlər şahidlər var. Bu işin özü məktəb və İslama xidmətdir. Onun hər dəqiqəsi ibadət sayılır. Bizim üçün də gördüyümüz işlər və baş vermiş hadisələr asan gəlməlidir. Çünki bütün bu işlər İslam yolundadır və biz xəbərdarlıq ki, həzrət Peyğəmbər (s) başda olmaqla Allahın övliyaları bütün ömürlərini əziyyətdə keçirmişlər. Ondan sonrakı məsum imamlar da əzab-

əziyyətə düçar olmuşdur. Onların bir günü də xoş keçməmişdir.

Hər halda bu həyat tərzini İslam övliyalarının öncədən yaşadığı bir ənənədir. Onlar əqidələri yolunda həbsə düşmüş, öldürülmüş, əzab-əziyyət çəkmişlər. O yol elə bir yoldur ki, Allahın bütün övliyalrı o yolu gedə bilər. İslamdan əvvəlki övliyalrı da belə olmuşlar. Onlar rifah içində yaşamamışlar. Əgər peyğəmbərlərin tarixini dəqiq izləsəniz, onların ağır bir mücahid yolu keçdiyini görə bilərsiniz. Lakin öz məqsədləri uğrunda çalışdıqları üçün bütün ağrıları onlara xoş idi...”¹

Vəssəlam.

Dövrün musalarının zamanın fironlarına qalib gəlməsi ümidi ilə!

Əbdür Rəhim Əbazəri

¹ “Səhifeyi-Nur”, c.13, s.49